

Fabian Kaulfürst

Pśinosk k dolnosěrbskej ortoepiji na zakłaže projekta awdijowych datajow za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik

1. Projekt awdijowych datajow za słownik – zawježenje

1.1 Slěžyna a wokolności

Pód internetoweju adresu <http://dolnosěrbski.de> prezentěrujo Chóšebuska wótnožka Serbskego instituta južo žedne lěta dolnosěrbske rěčne resurse. Nejwážnejša z nich drje jo nimsko-dolnosěrbski słownik (Deutsch-Niedersorbisches Wörterbuch, DNW). Manuskript toho aktiwnego słownika wopšimjejo mjaztym něži 91 000 lematow, z nich jo wušej 80 000 online pśistupne (staw 28.09.2018). Póbitowanje se w dolnosěrbskej zjawności intensiwnje recipěrujo.

W slědnych lětzasetkach njejo se pśi wuwucowanju dolnosěrbsčiny konsekwentnje žiwało na korektne fonetiske realizěrowanje. Tak jo pla młogich powědarjow nastala njewěstosć glědajucy na pšawe wugronjenje. Aby se mógało tomu wótpomoc, jo se wuwil projekt „Produkcija a integracija zukowych datajow do DNWja“ (skrotka: projekt awdijowych datajow).¹

Dodawanje informacijow wó pšawem wugronjenju do słownika móžo se staš na dwóju wašnju: z pomocu fonetiskego pšepisa (na pś. IPA) abo we formje awdijowych nagrašow. Z glědanim na lažku pśistupnosć za (njerěcywědne) wužywarje słownika su se wobzělowarje projekta rozsuzili za drugu wariantu.

Doněta jo se napórało dogromady 168 067 nagrašow (staw 31.01.2018). Za wózjawjenje pśipóznało jo se 47 069 nagrašow (28,01%), kótarež namakaju se w słowniku na dogromady něži 72 373 městnach. Na dalšnych 61 803 nagrašach (36,77%) se hyšći žěła. Za wětšy žěl felujo slědna kontrola, pśi kótarež se konkretne nagraše pak ako wózjawjenja gódne markěrujo, pak doskóńcnje wusortěrujo (pśir. wótrězk 1.4). Slědne jo dotychměst se stało z 59 195 nagrašami (35,22%).

1.2 Wuzwólwanje powědarjow (cytarjow)

Górjejca statistika pokazujo, až su se dejali napóraš žaseštysace awdijowych datajow, kótarež su měli slůžyš ako informacije za pšawe wugronjenje. Za to su notne – nanejmenjej pśi tuchylnem stawje wopisowanja dolnosěrbsčiny a wuwisa techniki synteze głosa – powědarje (cytarje). Za pódobny projekt we wobłuku nimšćiny abo engelšćiny drje by se wuzwólili profesionalne, wukubłane maminorěčne powědarje z dobrymi ortoepiskimi znašami. W dolnosěrbskem konteksće njejo take ze wšakich zawinow móžno. Južo felowanje

¹ Projekt jo se pšewjadł wót 2014 do 2018 a jo se financěrował pó wjelikich žělach z tšěich srědkow na zakłaže dogrona mjazy Domowinu – Zwězkom Łužyskich Serbow z. t. a Vattenfall Europe Mining AG.

jasneje ortoepiskeje tradicije na to pokazujo.² Na jadnom boce eksisteruju powëdarje dialektow. Wóni su maminorëčne, wëtšy part pak njamógu pisnu rëc aktiwnje nałožowaš. Jich wusokego starstwa dla jo było licyš ze šěžkosćami glëdajucy na dlejšë nagrawanja. Na drugem boce dajo luže z młodšeje asrježnjeje generacije, kótarež su dolnoserbšćinu w dosegajucej mërje nawuknuli. Wprojektowej kupce³ jo se toš rozsuziło, až dej se glëdaš za – pó możnosći paritetiski žeńskecymi a muskecymi – powëdarjami z jich srježi. Do žëła zapšimjete by pótakem byli luže, kenž twórze zrownju jëdro wužywaštwu słownika. Ako pódlański efekt tego rozsuzënja jo se mógało wócakowaš wukšusenje zwëzanosći wužywarjow ze słownikom a z tym dalšne pówušenje jogo prestiža.

Zaprëdka jo se wuchadało z tego, až mógała wëtša kupka potencielnych powëdarjow wjeliki žël slow korektnje wugranjaš, až jano wëšte zuki abo kombinacije zukow by zawinowali šěžkosći. Aby se zwëšćilo, kótary z kandidatow jo zamóžny, kótare zuki a jich kombinacije pšawje realizërowaš, jo se nastajiła testowa słowna liscina. Kuždy potencielny powëdarj jo dejał ju na swójom přëdnem nagrawańskem terminje pšecytaš. Toš te nagrawanja su se analizërowali a na jich zaklaže su se mógali powëdarjam (dalokož móžno) take słowa pširëdowaš, z kótarymiž njejsu měli powšyknje šěžkosći. Pši analizy jo se pokazało, až žedne z cytajucych su měli daloko segajuće problemy z dolnoserbškeju fonetiku, casy jo była liba za nich pšigódnych slow krađu wobgranicowana. Toš jo se zaprëdka optimistiski krejz něži 25 regularnych powëdarjow bejnje pómjeńšył. Kategorizërowanje slow do „njeproblematiskich“ a „problematiskich“ jo se na kóncu wopokazało ako njepraktikabelne. Žël testowanych wósobow jo mógał wëtšynu pominanych zukow bžez problemow wugranjaš. Drugi žël pak jo měł telik šěžkosćow, až dalšne zgromadne žëło njeby było efektiwne.

Wósebnë šěžkosći jo napórało wëtšynje powëdarjow realizërowanje pismika <ě> [i] apalatalnego <ř> [r], kótarež njestoj pšed wokalami. Słowa, kótarež wopšimjeju toš te zuki su se na kóncu cytali jano wót wjelgin wobgranicowanego krejza powëdarjow: Dogromady drje dajo nagrawanja wót 25 wósobow.⁴ Wëtšy žël awdijowych datajow pak jo se napórał wót pšëch luži.

1.3 Organizërowanje nagrašow: cytańske lisciny, software, management datow

Glëdajucy na rozmëru internetowego słownika ze swójjimi wušej 80 000 nimskimi lematami a wótpowëdnymi dolnoserbškimi ekwiwalentami, jo było wót wšogo zachopjeńka jasne, až dej se wobchadaš z wjelikeju masu awdijowych datow. Maksimalny

² W drugej połojcy 20. stolëša drje jo se wutwórila wëšta „šulska norma“ wugronjenja, kótaraž jo cesto se orientërowała na pismje a jo była wusko zwëzana z pšawopisnymi zmënamy na zachopjeńku 1950tych lët. To pótrjefijo na pš. wugronjenje kupkownu <wu-, wo-> w nazuku ako [wu-, wo-]. Tencasne narownanje pismika <ó> z <o> jo dowjadło k tomu, až su słowa ako <wóda, kóń> (w tom casu pisane ako <woda, koń>) se wugranjali [wóda, kóɲ] (dokradnej wó tom Pohončowa 1998: 211 sl.). Take wuwiaš su dowjadli k tomu, až ludowa a šulska rëc stej pó wugronjenju se krađu rozeznawalej. Akle wót 1990tych lët jo se pšesajziło w dolnoserbškej zjawnosći wëdobnje, až take diference dejali se pšewinuš.

³ Wobžëłone su byli Franciska Šulcojč (do kónca 2014), Katja Atanasowa, Hauke Bartels, Marcin Szczepański, Jan Meškank a Fabian Kaulfürst. Přëdnej stej mělej organizatorisku koordinaciju na starosći.

⁴ Dodatnje jo něži 35 wuknikow pši woglëže w instituce gótowało probne nagraša. Zgromadne žëło pak njejo z tego wuróšlo.

cel jo była integracija zukowych datajow za wšykne ekwiwalenty do internetowego boka. Za to su se dejali generěrowaś lisćiny wšykných za cytanje relewantnych slow.

Při tom jo se póstupowało pó slědujucej wašni: Z XMLkow, kenž twórze zakład internetowego słownika, su se ekstrahěrowali wšykne dolnosěrbske ekwiwalenty. W padach, žož pódawa se informacija w kompriměrowanej formje (na přikład stoj *nej(ž)-pjerwjej* za *nejpjerwjej* a *nejžpjerwjej*), su se pódáša rozpušćili. Tak jo nastała lisćina jednosłowných a wěcejślowných ekwiwalentow. Ako přédne su se wobžěłali jednosłowne wótpowědniki a formy ako *glědaś se* abo *wótwucyś se(bje)*. Toś te formy su se zasej priorizěrowali pó cestosći wustupowanja w słowniku.

Subužělaśef projekta Marcin Szczepański jo koncipěrował a wutwórił centralnu datowu banku, kótaraž pšedwizi zukowe informacije (awdijowe dataje) a wšake metadaty. K slědnym slušaju slědujuce pódáša: a) datum a cas nagrawanja, b) powědař, c) nagrawař, č) status kontrolěrowanja nagraša, ć) žycona warianta wugronjenja (na přikład lěc jo <ó> se dejało cytaś ako [i] abo [ɛ]), d) liche komentary. Přistup k datowej bance zmóžnijo wót Szczepańskego wuwita nagrawańska a zastojańska software z dolnosěrbskim grafiskim interfacem. Zakładna funkcija programa jo nagrawanje ako take. Glědajucy na masu datow, ako jo se dejala pšezělaś, pak jo efektiwne zastojanje datow to nejważnejše. Rozdžěl mjazy wužywanemu softwaru a manuelnym póstupowanim dajo se derje demonstrěrowaś ze slědujucym přikładom: Gaby kužde nagraše manuelnje składowali a jomu při tom pšawe mě přirědowali a by trjebali za to (optimistiski gódane) kuždy raz jano pšes sekundow, by to pla 100 000 nagrašow wucyniło 500 000 sekundow, pótakem wěcej ako 17 połnych žělowých dnjow jadneje wósoby – jano za cysty techniski akt składowanja. Awtomatiskje přirědowanje mjenja a zapisowanje kuždego nagraša do datoweje banki pak zežarijo efektiwne wěcej casa, pšeto rytmus cytanja jo wó wjele wuśy, wótwawk mjazy dwěma cytanyma słowoma se pšikrotcyjo. Pódobne efekty se wustatkjuju při kuždym z tšoch kontrolnych kšacow (pšir. dołojce).

Program wólažcujo pšigótowanje cytańskeje sesije, póbitujo móžnosći, pó pótrjebnosćach powědarja cas mjazy jednotliwymi cytanymi słowami nastajiś, zmóžnja lažke pšewježenje kontrolnych kšacow, zadora pšez eksportěrowańsku a importěrowańsku funkciju rownocasnemu wobžělanju samskich datow pšez wěcej wósobow a zarucujo tak konsistencu datow.

Ważne su teke wšake filtrowańske opcije, kótarež zmóžnjaju mj.dr. zaměrne pšezělowanje datow pó powědarjach, pó wěstych typach slow (na přikład wšykných na *-ař* abo *-nuś*), pó statusu kontrole (pšir. wótrězk 1.4) a dalšnych aspektach.

W celku jo toś móžno, přirědowaś powědarjam lisćiny ze słowami, wótpowědujucymi jich zamóžnosćam při artikulěrowanju, toś te lisćiny efektiwne nagrawaś, we wěcej kšacach glědajucy na kwalitu kontrolěrowaś a za wózwjawjenje pšigótowaś. Standardny přistup k datowej bance zmóžnja wuśej toho statistiske informacije, na přikład wó tom, wjele nagrawanjow jo se gótowało, wjele wót nich jo se dokóńcnje pšipóznało a wózwjawiło, wjele nagrašow (za kótare słowa) hyšći trjebamy atd.

Problematiske su za tuchylny system homografiske słowa, kenž se wšako wugranjaju, pšir. <droga> ‚Straße‘ – [ˈdrɔga], ale <droga> ‚Droge‘ – [ˈdro^(v)ga]; <dom> ‚Haus‘ – [dɔm], ale <dom> ‚Dom‘ – [do^(v)m].⁵ Toś ta šěža pak rezultěrujo skerzej z dotychměst njedosegajucego wopisowanja resp. modelěrowanja we wuchadnych XMLkach.

⁵ Za fonetisku transkripciju wužywa se w toś tom nastawku mjazy narodny fonetiski alfabet (IPA), pšir. wótrězk 2.2.5.

Fyziski pšewjadli su se nagravanja w prowizorskem studiju w rumności biblioteki Chóšebuskeje wótnožki Serbskego instituta. Nagravanja nawjedowała a organizěrowała jo za wětšy part Katja Atanasowa („nagrawačka“). Wšake powědarje su mógli teke samostatnje na drugih městnach nagrawaš. Konsistencu datow su pši tom garantěrowali eksportěrowańske a importěrowańske funkcije softwary.

1.4 Kontrolěrowanje nagrašow

W slědujucem pšedstajijo se procedura wót nagravanja samego až ku kwalifikaciji nagraša ako gódne za wózjawjenje w interneše. Wětšy part jo sejžel powědajucy pšed mikrofonom, nagrawačka jomu napšešiwu. Wóna jo póslužowała software, powědař jo se dejał koncentřerowaš jano na słowa, kótarež su se jomu na wobrazowce pokazali.⁶ Gaž jo powědař se zacytał, njekšěte eksterne zuki su byli słyšaš abo jo było hynakšěje zawiny dla jasne, až nagraše njejo gódne za wózjawjenje, jo mógała nagrawačka rowno gótowane nagraše ned zachyšiš. Wšykne druge nagraša jo wóna pšesłuchala a za swójimi znašami a zamóžnosćami pak zachyšiła, pak kwalificěrowała za dalšny kšac kontrole. Wobchowane nagraša jo pšesłuchował Jan Meškank. Nagraša, ako jomu su se zdali pó wugronu njeřšawe, jo zachyšił. Te, ako jo měł za pšigódne, su se markěrowali za dalšne kolo kontrole. Pšipóznate nagraša jo k slědkoju hyšći raz pšesłuchował Fabian Kaulfürst. Wón jo nagraša pak zachyšił, pak dokóncnje ako gódne za wózjawjenje markěrował.

Take na tši kšace rozdžěłone zawěšćenje kwality jo było notne glědajucy na wósebnu dolnosersku situaciju bžez jasnych ortoepiskich normow pisneje rěcy, na mału liebu za ten nadawk krađu pšigódnych powědarjow a wósebnje pšez to, až jedna se wó publikaciju z de facto normatiwnym charakterom. Kšute glědanje na dobre wugronjenje jo dowjadło ktomu, až wósebnje w zachopnej fazy krađu wjele nagrašow jo se dejało zachyšiš. Pšez koncentřerowanje na krejz nejlepšych powědarjow jo se mógała celkowna kwota zachyšonych nagrašow znižyš na něži 35%.⁷

Ze wšymi nagrašami, ako su kontrolne kšace pšejšli, jo se pšewjadła postprodukcija w zmysle slědujucych techniskich kšacow: normalizěrowanje (wurowanje głosności), pširězanje (wótpóranje proznych flakow do a pó nagrašu samem), konwersija spóčetnje njekompriměrowanego awdijowego formata do webowego formata (mp3). Ako slědny kšac su se w XMLkach pšipisali linki na korektne nagravanja.

2. Problematika dolnoserskeje ortoepije

2.1 Staw wopisanja dolnoserskeje ortoepije a póstupowanje pši definěrowanju ortoepiskich pšawidłow za projekt nagravanja

Pši planowanju nagrawanjow awdijow ych datajow za internetowy słownik jo se wopokazało ako póważna zadora, až njeeksistěruju za dolnosersku pisnu rěc dotychměst celkowne

⁶ Eksterne powědarje su software pši nagravanja sami póslužowali. Teke jaden z głownych powědarjow jo wótergi w rumje biblioteki sam za se nagrawał.

⁷ Weto njejsu wšykne wózjawjone nagraša optimalne. K přědnemu su se dejali gótowaš na wšakich městnach compromise glědajucy na wugronjenje. K drugemu su wšake brachy techniskich zawinow dla pši postprodukciji nastali, na pš. su se pši awtomatiskem wobřězowanju datajow casy sibilanty na zachopjeńku słowa (pšisamem) zgubili.

ortoepiske pšawidła. Take su se dejali za pšewježenje projekta nanejmjenjej gropnje nastajaš. Na jadnom boce jo se pši tom dejało žiwaš na pširodne wugronjenje maminorěcných. Wóni su wětšy part powědarje dialektow, kótarež su pó wugronu we wšakich kontekstach diferencěrowane. Na drugem boce su se dejali zidentificěrowaš a pógódnošis fenomeny, ako su nastali pši wuwucowanju dolnosěrbsčiny w slědnych lětzasetkach.

Rowno až celkowny pšeglěd ortoepiskich pšawidłow felujo, su weto we wšakich publikacijach byli pokazki na to, kak dejało se pšawje wugranjaš. Prědny kšac projektoweje kupki (pšir. nožku3) jo toš był, zezběraš a pširodnowaš take informacije. Za inwentarizěrowanje su se pšeglědowali slědujuće žrědła: SCHWELA (1906), STAROSTA (1982), JANAŠ (1984), STAROSTA (1991), STAROSTA (1999), HANNUSCH (1998; 2009).⁸ Wuslědk komparatiwnego zestajenja móžo se ako slědujo zespominaš:

- a) Licba wobjadnanych fenomenow njejo jednaka. To rezultěrujo k přědnemu z togo, až se w někotarych žrědłach zjadnošuju wěste fenomeny do kupkow, w drugich nic. Na drugem boce se w někotarych žrědłach wšake zjawy zewšym njewopisuju.
- b) Samski fenomen se pó žělach rozdźělne wopisuju.
- c) Pokazki na wugronjenje su wusměrjone na njewědomnostnego wužywarja a wužywu wótergi njejasnu terminologiju. Wugrona njedaju se w kuždem paže jasnje interpretěrowaš.
- č) Žedne fenomeny se zewšym njewopisuju abo jano pšipódla tematizěruju.

Jadnora synteza zezběranych pokazkow za korektne wugronjenje njeby toš za wótmyslony cel dosegała. W tekstach pódawane informacije su se dejali sprecizěrowaš, kontrarne wopisanja pšediskutěrowaš, felujuće pokazki dodaš a naslědku ortoepiske pšawidła za how pšedstajony projekt póstajis. Toš ten proces jo se na slědujucu wašnju wugótował: Celo pragmatiski jo se wuzwóliło wopisanje ze słownika Manfreda Starosty z lěta 1999 ako zakład pširodnowanja z tamnymi žrědłami. Za to jo mj.dr. powědało, až jo tamnješe wopisanje fonetiskich zjawow dosć wobšyrne, relatiwnje aktualne a oficialnje dopušćony wuchbný material za šule a gymnasium. Wušej togo jo awtor słownika maminorěcny Dolnoserb. Fakt, až tekst jo se wuzwólił ako zakład pširodnowanja, njegroni, až su se Starostowe pokazki na wugronjenje awtomatiski preferěrowali, gaž njejsu se jednotliwe wopisanja makali.

Zestajone ortoepiske pokazki z pomjenjonych žrědłow su se w projektowej kupce diskutěrowali. Jo se rozmyslowało, lěc wótpowědujo konkretne wujasnjenje reališe rěcy, lěc dajo konteksty, w kótarychž wóne njepšitrjefijo abo jano pó žělach pšitrjefijo. Žož jednotliwe wopisowanja su se rozeznawali, jo se kupka procowała, aby wuzbadała zawinu rozdźělnych informacijow. Na kóncu jo stajało (tuchylne) rozsuženje wó tom, kake wugronjenje jo za awdijowe nagrawanja za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik akceptabelne (a kake nic). Wšake wobcerki ortoepiskich problemow su se pokazali akle pši nagrawanju. Identificěrowanje a dokumentěrowanje takich padow jo był wažny pódlański efekt kwalitneje kontrole nagrašow.

⁸ Glědajuce na wopisowanje wugranjanja zukow se wudaši Hanušoweje wuchbnice na žednych městnach rozeznawatej. Přědnosć jo se pši pširodnowanju togodla dała nowšemu wudašeju z lěta 2009. Pši wobžělowanju materiala jo se teke žiwało na wopisowanje wěstych fonetiskich fenomenow w Serbskem rěcnem atlasu (SRA) a jednotliwych nastawkach, kótarež se zaběraju z fonetiskimi/fonologiskimi zjawami dolnosěrbsčiny (na pš. STEENWIJK 1996). Glědało jo se teke na edicije serbskich dialektalnych tekstow (SDT) a na nagrawanja w awdijowem korpusu maminorěcneje dolnosěrbsčiny (DoBeS), kótaryž jo online pšistupny.

Głędajucy na cel, nagrawaś żasetki tysace słow, jo było ważne, aż njepominaju se toś te (interne) pšawidła pla pšewjele fenomenow systematiske warianty. Pšeto to by groniło, až za wjele tysac słow by se dejałej pšigótowaś kuždy raz nanejmniej dwě nagraši. Gaż myslimy se na to, až njejo se dawno kuźde nagraše na kóńcu ako dobre pšipóznało, by daloko segajuca systematiska warianca nadawk tak rozšyriła, až njeby było móžno, jen w akceptabelnem casu docyniš.⁹

Pšedlažecy nastawk njamóžo narownaś wobšyrnu ortoepiju dolnoserbšćiny na zakłaže specielných slěženjow. Projekt awdijowych datajow za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik jo był wusměrjony głownje na praksu. Weto jo gódne, nazgónjenja z projekta systematiske zdokumentěrowaś a tak zakład za dokradnejše wopisowanje dolnoserbškeje ortoepije twóriš. Pódlá dokumentacije konkretných rozwězanjow, kótarež su se twóрили za projekt, dej nastawk głownje pokazowaś na problematiske wobcerki abo jednosame pady. Pši pytanju za wěstymi fenomenami jo se pó žělach teke glědało na nastawki JOCZA (2009a–2012a), kótarež se zaběraju ze wšakimi problemami górnoserbškeje ortoepije. Recipěrował jo se teke nastawk samskego awtora wó wuwišu mjazysłownego sandhija w dolnoserbških a pšechadnych dialektach (Jocz 2012b). Toś ten fenomen pak se w pšedlažecem nastawku njewobjadnawa.

2.2 Zwěšćone fenomeny a pšislušne ortoepiske rozsuženja

2.2.1 Akcent w słowje

Głowny akcent laży w indigených serbskich słowach z mała wuwzešami¹⁰ na přédnej zložce (pšir. SCHWELA 1906: 9, JANAŠ 1984: 55, STAROSTA 1991: 26, HANNUSCH 2009: 7, 14). Na to jo se pši nagrawanju za słownik žiwało.

W rěcy maminorěcných Dolnoserbów wustupuju pódlá głownego akcenta w tši¹¹ abo wěcejzložkowych słowach fakultatiwnje¹² teke pódlánski akcent (typ <zeleny, zabijanje> [ˈzɛ.lɛni, ˈzabi.janɛ]). Za nagrawanja jo se w tej nastupności rozsužilo slědujuce: Realizěrowanje pódlánskego akcenta wótpowěduju ortoepiskej normje,

⁹ Za dolnoserbšku pisnu rěc jo drje typiske, až dopuščijo na wšakich rowninach rěcy wariancu. Weto móžo teke wóna akceptěrowaś jano wuběr móžnosćow a njamóžo reprezentěrowaś cely spektrum zjawow, ako wustupuju w dialektach.

¹⁰ Wuwzeša su na pš. superlatiwu typa *nejlěpšy*, žož móžo přédna abo druga zložka głowny akcent měš. Pódobnje jo pla uniwerběrowanjow typa *cogodla*: [ˈtsoɡodla] abo [tsoɡoˈdla]. W padach, žož pšesunjo se głowny akcent słowa na pšedhadnu prepoziciju (typ *do domu* [ˈdɔˌdɔmu], pšir. mj.dr. STAROSTA 1991: 26), zgubijo słowo pó prepoziciji swój spóčetny głowny akcent a twóri zprepoziciju zgrupowanu akcentowu jednotku.

¹¹ Pódlánski akcent w tši- a wěcejzložkowych słowach wopisuju STAROSTA (1991: 26), SCHWELA (1906: 9) a HANNUSCH (2009: 7). JANAŠ (1984: 56) postulěruju pódlánski akcent za styri- a wěcejzložkowe słowa. W dialektalnych tekstach maminorěcných Dolnoserbów pak dajo jasnje teke tšizložkowe słowa z głownym a pódlánskimi akcentom, pšir. mj.dr. pšepise w SDT X (wót boka 14).

¹² Na fakultatiwnosć pokazuju mj.dr. ned přédna pasaža w dialektalnem teksće z Turnowa (SDT X: 14). Realizěrowanja bžez pódlánskego akcenta wustupuju tam tšochu cesćej nježli take z pódlánskimi akcentom. Teke samske słowa se raz dodatnje akcentuěruju, raz nic. Wušej togo dajo regionalne/dialektalne rozdzěle glědajucy na frekwencu wustupowanja pódlánskego akcenta, ale teke difference mjazy powědarjami samskego dialekta. Za pšechadne dialekty jo to mj.dr. zwěšćil MICHÁLK (1962: 79–81).

njejo pak obligatoriske. Faktiski taki dodatny akcent w nagravanjach za słownik lěbda wustupuju,¹³ což ma slědujuce zawiny: a) Žeden z powědarjow njejo maminorěcny Dolnoserb, b) žeden z nich njerealizěrujo w lichem rozgronje konsekwentnje pódlanski akcent. c) Pśi cytanju izolěrowanych, jednotliwych słow z lisćiny jo wósebnje sěžko, pódlanski akcent pšawje artikulěrowaš. c) Žož se w dialektach dwa akcenta w jadnom słowje realizěrujotej, njedajo se jasnje mjazy głownym a pódlanskim rozeznawaš.¹⁴ Za pisnu rěc pak płaši, až głowny akcent ma normalnje přědna zložka. Pady, žož pśi cytanju za słownik akcent na pśedslědnej zložce jo był jasnje mócnějšy ako ten na přědnej, njejsu se stakim za wózjawjenje pšiwzeli.

W zestajonych słowach typa <rukopis, žywjenjobjěg>, kótarychž druga komponenta jo jadnozložkowa, njejo pódlanski akcent na pśedslědnej zložce móžny: *[ˈru, kɔpʲis].¹⁵ Pśi nagravanjach su se akceptěrowali realizěrowanja typa [ˈrukɔpʲis, ˈruko, pʲis], pótakem take z jadnučkim, inicialnym akcentom, abo take ze (slabym) pódlanskim akcentom na zložce drugeje komponenty.

W zestajonych słowach typa <ludowěda>, kótarychž druga komponenta jo dwójzložkowa, su se akceptěrowali realizěrowanja typa [ˈludɔwʲɪda, ˈludɔ, wʲɪda].

W zestajonych słowach typa <kulkikopanje, spěšnošufflitowanje>, kótarychž druga komponenta jo tśi- abo wěcejzložkowa, su se akceptěrowali realizěrowanja typa [ˈkulkʲikɔpanʲɛ, ˈkulkʲi, kɔpanʲɛ] resp. [ˈspʲiʂnɔʂuffliˈtowanʲɛ, ˈspʲiʂnɔ, ʂuffliˈtowanʲɛ]. Realizěrowanja typa [ˈkulkʲi(,)kɔ, panʲɛ, ˈspʲiʂnɔ(,)ʂuffliˈto, wanʲɛ] by se teke akceptěrowali, wóni by de facto reprezentěrowali pódlanski akcent tak, ako by druga komponenta sama za se stajała. Takich realizěrowanjow pak jo mjazy nagravanjami mało, což wuchada logiski z górtjeje wopisaneje powšykneje situacije glědajucy na pódlanski akcent.

Słowa cuzego póchada¹⁶ wobchowaju cesto akcent taki, ako w nimšćinje: [oˈaza, manuˈskript, kɔnˈtsert]. Z pšiběrajucym stopnjom integrěrowanja móžo akcent teke pšejs na přědnu zložku. W takich padach eksistěrujotej wótergi dvě móžnosći akcentuěrowanja pódlu se: [ˈmajna, maˈfina]. Někotare słowa cuzego póchada su se ako póžyconki poľnje integrěrowali. Wóni akcentuěruju se ako indigene serbske słowa na přědnej zložce, rowno až wuchadnišćowe słowo w nimšćinje ma hynakšy akcent, pšir. serbske [ˈpapʲɛra, ˈlatarnʲa]¹⁷ a nimske [paˈpiːv, laˈteːnɔ].¹⁸

¹³ Nejcesěj drje hyšći pla słow, ako se kónce na *-owanje*.

¹⁴ Teke za to namakaju se pśikłady w SDT X. Tam ma na pś. słowo *pónjezele* raz jano akcent na přědnej zložce, raz głowny akcent na přědnej a pódlanski na pśedslědnej zložce, raz dwa jadnak mócněj akcenta na přědnej a pśedslědnej zložce (SDT X: 14). W samskej publikaciji ma na b. 18 forma *sobotu* w jadnom doklaźe jadnak mócněj akcenta na přědnej a pśedslědnej zložce a w dwěma dokladoma pódlanski akcent na přědnej, głowny akcent pak na pśedslědnej zložce.

¹⁵ To wuchada indirektnje z wopisanja STAROSTY (1991: 26), žož se z tego wuchada, až ma druga (jadnozložkowa) komponenta awtomatiski pódlanski akcent. Pódobnje jo pla JANAŠA (1984: 56). Tam se pišo, až wobej słowje wobchowajotej swój spóčetny akcent. W pšepisu pak jo wižěš, až pširědujo JANAŠA drugej komponenze pódlanski akcent.

¹⁶ Zapšimješe „słowo cuzego póchada“ pósěgujo se w tom nastawku na cuze słowa a póžyconki, ako njamaju prasłowjański zakład. Wóno njepósěgujo se stakim na póžyconki z górnoserbšćiny a drugich słowjańskich rěcow. – Wótrězk wó akcenš w słowach cuzego póchada orientěrujo se mócnje na pśedstajenju STAROSTY (1991: 26 sl.).

¹⁷ Potencielnje móžo se teke how pódlanski akcent realizěrowaš: [ˈpa, pʲɛra, ˈla, tarnʲa].

¹⁸ Pšepis nimskich słow pšewzejo se ze słownika „Deutsches Aussprachewörterbuch“ (DAW).

Pši integraciji slow cuzego póchada wustupuju casy wěšte mustry. Na pś. narownajo se nimske <-ieren> cesto z <-ěrowaś>, <-itāt> z <-ita> atd. Słowa z tyma wukóncoma maju w dolnoserbšćinje akcent na tšešej zložce wót slězy: [mo'n̩irowae / mo'n̩irowae, uni'werzita]. Samski akcent maju teke słowa, kótarež adaptěruju se z wukóncenim <-ija> (nic pak, gaž koresponděruju <-ija> z nimskim <-ie>¹⁹): [ag'i'tatsija, mi'l̩itsija]. Identificěrowanje takich mustrow a jich dokradne pśeslěženje a wopisanje (pśir. nožku 19) mógało byś gódnny nadawk za pśichod. Pśeto powšyknje dej se za pólo slow cuzego póchada groniś, až bžez znaša poměrow konkretnego słowa wětšy part njejo móžno pśedpowěžeś poziciju akcenta.

2.2.2 Granice zložkow

Jědro zložki twórze w dolnoserbšćinje normalnje wokale. Weto mógu w dolnoserbšćinje casy teke nazalne, lateralne konsonanty abo wibrant toś tu funkciju społnjeś. Typiski zjaw standardnje rěcy su słowa na <-izm> [-izm̩].²⁰ Dalšne pady su słowa na <-zń> [-zń̩] (<kazń, bělizń, sparizń>), dalej <mysl> ['mis̩l̩], mjeni <Zemf> ['zɛm̩f] a <Lubń> ['lub̩ŋ], lisćina njejo dopolna.²¹ Dajo dalšne słowa, kótarež pak su cesto zestarjete abo dialektalne warianty, na pś. <jabr / jabf, dunder, južr / južl, slabn, drozn, Picń> atd. Pó žělach jedna se teke wó górnosorabizmy: <wócl> (,stal^ć).²² W aktiwnem słowniku se take formy normalnje njejawje, wóni njejsu toś byli pši nagrawanjach za internetowu wersiju słownika relewantne.

Glědajucy na ortoepiju jo wósebnje pširowanje granicow zložkow (w slědujucem markěrowane z dypkom) w nimšćinje a serbšćinje relewantne. W nimšćinje su konsonanty, ako slěduju na krotki wokal, ambisylabiske, wóni słušaju k wobyma zložkoma. W słowniku za nimske wugronjenje (DAW: 36) rozdzělju se słowa <waschen, Becher, Paket> na pś. tak: [v'af̩f̩ŋ, b'ɛç.ɕɐ, pak.k'e:t].²³ W serbšćinje su zložki w konstelaciji W–K–W²⁴ skerjej

¹⁹ STAROSTA (1991: 27) pišo, až słowa cuzego póchada na *-ija* maju akcent na tšešej zložce wót slězy. To pak njepšitrjefijo nanejmnjej za typ *Amnestie – amnestija*, žož akcent lažy na pśedslědnej zložce. JANAŠ (1984: 56) pišo, až słowa cuzego póchada na *-cija* maju akcent na tšešej zložce wót slědka. Teke to wopisanje ma swóje njelěpšyny. K přědnemu njezapšimuju wóno słowa ako *agresija, misija, Azija*, kótarež se kónce na *-sija, -zija*. K drugemu njepšitrjefijo wóno na słowa ako *farmacija*, kótarež maju akcent na pśedslědnej zložce.

²⁰ We wobchadnej rěcy a dialektach kónce se take słowa skerjej na *-ismus*.

²¹ We wšakich padach njejo wugronjenje dowujasnjone. To pšitrjefijo na pśikład za słowo <jesotr>. Pó etymologiji dejali zapšawym wócakowaś formu <jesotš>. W słowniku Muki jo wobznanjona forma <jesotr> z pšipisom, až dajo taki dokład pla Chojnanusa. Dokulaž druge słowo, druga forma znata njejo, wustupuju (nejskerjej teke pód wliwom górnoserbšćiny) forma <jesotr> do zinsajšnego w standardnej dolnoserbšćinje. Njejo jasne, lěc dežalo se słowo wugranjaś dwójzložkowe ['jesot(ɾ)], abo skerjej ['jesotɾ]. Ze slěpjańskego dialektka, žož prasłowjańske *tr [tr] jo zdžaržane a njejo se pšeměniło na [tɕ], su jadnozložkowe realizěrowanja slow ako <bratr> ako [bratɾ] znate, pśir. SRA (13: 224–226). Njeby pak ekonomiske było, zawjasć wósebnje wugronjenje za jedno słowo. Nejjadnorjejša warianta by było wugronjenje [jesot] abo doslědne zdolnosorabizěrowanje ako <jesotš>.

²² We wobchadnej rěcy a dialektach reducěruju se casy teke <-el> na kóncu slow cuzego póchada na sylabiske -l ['mantɛl, 'mantl̩]. W standardnej rěcy drje dežalo se njereducěrowane wugronjenje faworizěrowaś, tak ako pla indigenych slow, žož teke w dialektach stawnje [-ɛl] se wugranja, pśir. ['rɔbɛl].

²³ To pisanje dej se rozměš tak, až granica lažy wesrjejz konsonanta. Realizěruju se pak jano jaden zuk.

²⁴ Znamje W stoj how za wokal, K za konsonant.

wótwórnje: <waše, paket> [ˈwa.ʃe, pa.ˈkeɪt²⁵]. Wopacne segmentěrowanje wustatkujō se pla powědarjow z nimskorěcneju slězynu wótergi teke na kwalitu wokalow. Na pśikład słyšyš za <duba> wopacnje *[ˈdob.ba] město [ˈdu.ba] – wokal identifičuju se zamólnje z nimskim krotkim [ʊ].

W konstelaciji W–KK–W lažy granica zložki w nimšćinje normalnje pó přědnem konsonanće, na pś. <halten, Kasper> [hˈal.tŋ, kˈas.pɛ] (pśir. DAW: 37). W serbšćinje se zda, až jo to jano tak, gaž jedna se pla přědnego konsonanta wó sonant: <šalter, Malta> [ˈʃal.ter, ˈmal.ta].²⁶ W drugih padach drje móžo serbšćina teke wótwórnju zložku měš: <Kasper> ?[ˈka.spɛr / ˈkas.pɛr]. Slěženja wó tom, pód kótarymi wuměnjajami jo zložka w serbšćinje (skerjej) zacynjona resp. (skerjej) wótwórnja,²⁷ by byli notne. Teke w tom kontekście móžo wopacne segmentěrowanje wugronjenje wobliwowaš: <dubrawa> *[ˈdʊp.ɾaɔ.a]²⁸ město [ˈdu.bra.wa].²⁹

W konstelacijach W–KKK–W, W–KKKK–W atd. zažaržyjo se nimšćina tak, až słuša za wětšy žěl jano slědny konsonant k drugej zložce (pśir. DAW: 37). Tak pšepisujō DAW słowje <Polster, Árzte> ako [pˈɔls.tɛ, ˈɛ:ɐts.tə] (DAW: 37).³⁰ W serbšćinje drje by <polster, burstwo> tendencielnje se wugroniŋej [ˈpɔl.stɛr, ˈbur.stwo].

Njejo móžno, how dokradnje poměry w dolnosěrbsćinje pšeanalizěrowaš a wopisaš. Tendencielnje pak dajo mjazy nimšćinu a serbšćinu rozděle pši wustnem segmentěrowanju słow na zložki. Gaž na nje se njegleđa, móžoš artikulěrowane słowa rozměš, wóni pak se wót zwuconego zukowego mustra dolnosěrbsćiny wóthylaju. Slěženja – wósebnje drje kontrastiwne nimsko-dolnosěrbske – wó toš tej temje a dobre wobžělanje za didaktiske materialije by how byli notne.

2.2.3 Kwantita wokalow

W indigenych serbskich słowach njejo kwantita wokalow relewantna. Powšykne realizěruju se serbske vokale pši neutralnem powědanju krotšej ako nimske dłužke vokale, pótakem pođłužke do krotke. Wuraznje dłužke realizěrowanje serbskego vokala njejo ortoepiske: <jajo, tak> *[ˈja:jo, ta:k].

²⁵ Dokradne wugronjenje za <e> w słowje <paket> a pódobnych dejało se z pomocu akustiskich slěženjow zwěšćiš. Potencielnje mógało se teke wugroniš [ɛɪ, ɛɪ, e:] a pódobnje, pśir. dypki 5–9 tuchlynych pšawidłow za pšawe wugranjanje dołojce.

²⁶ Struktury ako *lt*, *rt* na zachopjeńku zložki pšed wokalom njeby móžne byli, pšeto w zložkach pšiběra zwucnošć wót głowki zložki k jědru a wóteběra wót jědra k wogonkoju zložki.

²⁷ Wažnu rolu pši tom graju regule distribucije konsonantow, pśir. FASSKE (1964: 54–66) a STEENWIJK (1996: 82) a nožku 26.

²⁸ DAW pšepisujō nimsku kombinaciju grafemow <au> regularnje ako diftongiske [aɔ]. – We wótrězku wó granicach zložkow namakajo se w DAW pśikład [kˈaː.laɔ.ɐ] (DAW: 36). Z njogo wuchada, až interpretěruju se slěd [aɔ] teke pšed dalšnym wokalom ako diftong, a słuša w nimšćinje do jadnej zložki. W serbšćinje jo to hynac. Teke z togo wuróstu potencielnje šěžkošći pši ortoepiskem wugronjenju dolnosěrbskich słow ako <mała, tšawa> [ˈma.wa, ˈtʃa.wa] atd.

²⁹ Wopacne segmentěrowanje w kombinaciji z drugimi wóthylajami wót wótcakowanego wugrona jawi se tendencielnje skerjej pla luži, kótarež wugranjaju <r> ako [ʁ]. Togodla jo se pla (hypotetiskeje) realizacije z gwězdka wužywał pšepis z [ʁ], pla ortoepiski wótcakowanego realizěrowanja pak warianta z [r].

³⁰ Pódajo se pak teke pśikład za to, až móžotej weto dwa konsonanta słušaš k pšiducej zložce: *schimpfen* [ʃˈɪm.pfŋ] (DAW: 37).

Pši nagravanjach za słownik su žedne powědarje cesćej dłužke wokale realizěrowali, wósebnje [a:].³¹ Take formy su se (nanejmnjej w indigenych serbskich słowach) wótpokazali.

W cuzych słowach a póžyconkach se kněže hynakše poměry, kótarež pak dejali se dokradnjejš pšeslěžiš. Synchroniski pšeběra dolnoserbščina cuze słowa (kuždegožkuli póchada) jano pšez pósrědnjenje nimščiny.³² Tam wustupujuće poměry glědajuce na kwantitu se pši wužywanju słowa w serbskej rěcy wótergi wobchowaju. Wuraznje dłužke realizěrowanje wokala w słowach, kótarež maju w nimščinje dłužki wokal, tak njemóli, ako w indigenych serbskich słowach. Ewentualnje móžo dłužkosć samo w staršych póžyconkach wóznam rozeznawaš, pšir. <dama>: We wóznamje ‚wósobna kněni‘ móžo se realizěrowaš spektrum [daːma~daːma], nic pak wuraznje krotke *[dāma]; we wóznamje ‚nasy (gen. sg., nom./ak. du.)‘ jo spektrum [ˈdāma~ˈdaːma]³³ akceptabelny, nic pak *[ˈdaːma]. Wěšte realizěrowanja wobeju wóznamowu mógli se pótakem makaš ([ˈdaːma]). Wóstanjo pak rozdzěl, až w jadnom wóznamje njejo wuraznje krotke, w tamnem wuraznje dłužke wugronjenje akceptabelne.³⁴

2.2.4 Zjawy asimilacije a koartikulacije

Systematiske pšedstajenje zjawow asimilacije a koartikulacije se how njepšewježo.³⁵ Wšake (nic wšyčne) zjawy asimilacije a koartikulacije wobjadnawaju se w konkretnych tuchlynych regulach na wótpowědnem městnje (pšir. dołojce wót 2.3). Nejcěšej zo wó asimilaciju spiwnosći typa <dp> [tp], <tb> [db] resp. zgubjenje spiwnosći w (absolutnem) wuzuku. Pši tom dej se wuzwignuš, až glěda se pši tom jano na słowny sandhi.³⁶

2.2.5 Někotare konwencije glědajuce na transkripciju

Za fonetisku transkripciju wužywa se mjaznarodny fonetiski alfabet (International Phonetic Alphabet – IPA). Toš ten alfabet póbitujo šyroku paletu móžnosćow za zapisowanje fonetiskich zjawow. Wušej togo wóstanja pšepisowarjeju daloko segajuce lichosć pši transkriběrowanju – samski zjaw móžo se ze srědnosćami IPA na wšaku wašnju zapisaš. Glědajuce na kompleksne móžnosći zapisowanja móžo casy byš zmysłapólne, wěšte zjadnorjenja zawjasć. Uzus pširědowanja wěstego zuka (fona) symboloju IPA-normy móžo za wšake rěcy byš

³¹ Fakt, až wustupuju toš ten zjaw wósebnje pla [a], drje zwisujo z tym, až rozeznawatej se w nimščinje fonema /a, a:/ jano pšez wšaku kwantitu. Pla tamnych wokaliskich fonemow dajo pódla kwantitatiwnego teke kwalitatiwny rozdzěl. Tak stoje dłužke /i, e:, y:, ø:, u:, o:/ pšesliwo krotkim /i, ε, ɤ, œ, ʊ, ə/.

³² Móžne wuwzeše by byli nowe górnosorabizmy.

³³ Njejo wuzamknjone, až mógało (ambisylabiske) rozdzělenje zložkow pó nimskem typje rolu graš: [ˈdām.ma].

³⁴ Dokradne poměry dejali se z pomocu akustiskich slěženjow zwěsćiš. Dalšne pšikłady by byli <lan> ‚rostlina, ako dajo włokninu a wólej‘ [lān ~ laːn, *laːn] a <LAN> ‚lokalna seš kompjuterow‘ [laːn ~ laːn, *lān].

³⁵ Wěšty pšeglěd póbituju STAROSTA (1991: 16), HANNUSCH (2009: 12 sl.), JANAŠ (1984: 45–47).

³⁶ Wó wuwisach mjazysłownego sandhija (<tak dobry> [tag_ˈdɔbri]) pšir. JOCZ (2012b).

rozdźělne.³⁷ Dolnosěrbsčina stoj w stawnem kontakće z nimšćinu a górnosěrbsćinu. Dokulaž njejo se za dolnosěrbsćinu hyšći kšuty uzus pśi transkriběrowanju pó IPA wutwórił, su se wšake konwencije w pśedlažecem nastawku póstajili tak, aby nastało pśi kontrastiwne pširownowanju z tyma rěcoma pó móžnosći mało šěžkosćow a njedorozměšow. Jo se wopytało, wobejś pširědowanje samskego symbola IPA (na pś. pó městnje artikulacije) rozdźělne zukam w tych tšich rěcach. Slěduju wšake konkretne konwencije:

- Grafema <š, ž> se transkriběrujotej ako [ʃ, ʒ], rowno až njejadna se wó pšawe retrofleksne frikatiwy. To ma na jadnom boce lěpšynu, až se pśi pširownowanju z górnosěrbsćinu realny fonetiski rozdźěl mjazy dolnosěrbskim <š, ž> [ʃ, ʒ] a górnosěrbskim <š, ž> [ʃ, ʒ] w transkripciji wótbyšćuju. To samske pšitřefijo za kontrast realizěrowanja nimškego <sch> a dolnosěrbskego <š>. K drugemu móžo se teke na rozdźělne realizěrowanje we wobłuku dolnosěrbsćiny sameje pokazowaš, žož w cuzych słowach <š> cesto se realizěrujo ako [ʃ]: <buršikozny> [burʃi'kozni], ale <góršy> ['giriʃi].
- Afrikaty, na pś. <c, tš>, pišu se – wótchylnje wót normy IPA – zjadnorjajuce (dla lěpšeje cytajobnosći) bžez wězawki (wěžućeje kružynki): [ts, tʃ] město [tʃ, tʃ]. To stawa se głownje dla wusokeje frekwence afrikatow w serbskich słowach, pšir. <póććiwosć> ['pitsteiwosće] město ['pitsteiwosće].³⁸ Žož w pšepisu njejo mēnjona afrikata, ale separatna artikulacija dweju zukowu, se to w konkretne paže wósebnje markěrujo, na pś. z dypkom ako znamuškom za granicu zložkow, abo jadnorje ze smužku mjazy symboloma: [t.ɛ, t-ɛ].
- W słowach ako <wótsurowaš>, žož <tš> stoj na šawje morfemow, móžo se wugranjaš afrikata z retarděrowaneju ploziju ploziwiskego elementa. Dokulaž rozmějo se afrikata ako jaden zuk, njepišo se w takich padach [t:ʃ], ale [tʃ:]: ['witʃ:urowaɛ]. Znamje dlujkosći pótakem njemarkěrujo dlejše wugronjenje frikatiwiskego žěła.
- <y> transkriběrujo se powšyknje ako [i], rowno až by [ɨ] snaž realnemu zukoju skerzej wótpowědowało. Toś to rozsuzenje bazěrujo na tradiciji wědomnostneje literatury, kótaraž wužywa za wopisowanje (dolno- a górnosěrbsćiny IPA-system, pšir. STEENWIJK (1996), JOCZ (2011d). Slědny pokazujo eksplicitnje na rozsuzenje pisaš [i] město [ɨ]. Wón wobkšuśijo to (w nožce) tejerownosći z tradiciju a dodajo, až pówušyjo wužywanje [i] cytajobnosć transkripcije (pšir. Jocz 2011d: 67).
- <j> transkriběrujo se wšako: W konsonantiskej funkciji pišo se [j]: <jajo> ['jajo]. Gaž wóznamjenja <j> palatalizěrowanje pšedchadnego konsonanta, pišo se [j]: <derje> ['derje].³⁹ Žož twóri <j> gromaže z pšedchadnym wokalom w zacynjonej zložce diftong, pišo se njezložkowy wokalowy symbol, na pś. [j, j]: <daḡ, duḡ> [daḡ, duḡ]. To ma zrownju lěpšynu, až móžo se na pś. <ej> w relewantnych padach pšepisaš ako [e:]⁴⁰. Pśi pisanju [e] by nastał wěcejwóznamowy symbol [j]. Pódobnje transkriběrujotej se

³⁷ Tak wužywa se cesto za transkripciju pólskego <sz> a českego <č> samske znamuško [ʃ], rowno až wobej zuka fonetiski krađu se rozeznawatej.

³⁸ Kupki ako <tš, tʃ> prezentěruju normalnje pšawu afrikatu. Separatne wugronjenje [t-ʃ, t-ɛ] njewótpowědujo ortoepiskej normje: <tšach, tši> [tʃax, tʃei], nic *[t-ʃax, t-ɛi].

³⁹ Tradicionalnje su se teke sekwence ako <mja, mjo, mju> interpretěrowali ako palatalizěrowany konsonant + <a, o, u> a toś cesto transkriběrowali [m'ja, m'jo, m'ju], [mja, mjo, mju] abo podobnje. Normalnje pak wugranja se w takich padach njepalatalny/njepalatalizěrowany (fakultatiwnje palatalizěrowany) konsonant + [j] + wokal, což wótbyšćuju teke transkripcija w nastawku: <mjasec>: [mjaset, mjasets].

⁴⁰ Wusokostajone [j] dej how wóznamjeniś slabu resp. wóslabjonu artikulaciju.

- <w, ł> (jolic až njejstěj nimej) normalnje ako [w], w diftongach pak ako [ɔ, ɔ̯, ɔ̯].
- <ń> a palatalizěrowane <ł> transkriběrujotej se [nʲ, lʲ], nic [n, ʌ].
 - <ó> transkriběrujo se normalnje ako [ɛ, i], pšed <j> teke ako [e] (na pš. <wójca> ['wejt̪sa]). Warianše [ɛ, i] w pšikładach se licho wótměnjatej (jolic až njejo rozeznawanje konkretnej tematiki dla notne), pšir. dypka 18 a 19 we wótrězku 2.3. Za słowo ako <kócka> namakajo se pótakem normalnje (gaž nježo rowno wó realizěrowanje <ó>) pak pšepis ['kʲitska], pak ['kɛtska]. Pši nagrawanjach za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik pak stej se kuždy raz dvě warianše cytałej. Wobej wustupujotej na internetowem boce pšpšoromje pši relewantnych słowach (dalokož nagrawanja su južo online).
 - Transkriběrowane pšikłady služe powšyknje k ilustrěrowanju wěstego fonetiskego zjawa. Na móžnu wariantnosť pódla konkretnej wopowědanego zjawa se nježiwa. Gaž dej na pš. słowo <lubka> dokumentěrowaš realizěrowanje grafema ako [p], njejo wažne, až mógało se w samskem słowje <ł> wugranjaš [l] abo [lʲ]. Pišo se stawnje jano jedna warianta, w konkretnej paže (pód dypkom 26.b we wótrězku 2.3) ['lupka].
 - We wěcejzložkowych słowach markěrujo se głowny akcent. Pódlański akcent se normalnje njemarkěrujo.
 - Granicy zložkow se normalnje njemarkěruju. To pšitrjefijo teke za pady, žož stojtej w transkripciji nanejmnjenjej dwa heterosylabiskej wokala pšpšoromje, na pš. <teje, reja, wobsuwowaty> ['tɛɛ, 'rɛa, 'ɔpsuoati]. Wokale se wugranjaju w serbšćinje normalnje z měkim zasunjenim, pótakem mimo zaknyknjenja (glottal stop). Sekwence ako [ee, ea] stoje toš za pšechadanje wót jadnogo wokala na drugi, pši comž laży mjazy nima granica zložkowu. Jano sporadiski (a njekonsekwentnje) su se granicy zložkow jasności dla wuzwignuli: <wóthympaš> ['wit̪.ɪmpaɛ] (aby se wopacnje njeseegmentěrowało *['wi.t̪ɪmpaɛ]); <cantnarje> ['tsantna.kʲɛ] (wuzwignjone, dokułaž rěc wuknjece cesto – z dalšnymi wustatkowanjami na wugronjenje – wopacnje segmentěruju *['tsantna.kʲɛ]); <wupluwuju> ['uplu.uju] (mjazy dvěma samskima wokaloma ako wuzwignjenje kontrasta k teke móžnemu wugronjenju ['uplu:ju]).
 - Separatne wugrono dweju zukowu se markěrujo z wězawku: ['slʲɪtk-gʲlʲidanʲɛ, 'z-andaɛ].

2.3 Tuchylne pšawidla za pšawe wugranjanje w indigenych (dolno)serbskich słowach

Slědujuće pšawidla wopisuju jano žel zjawow, kótarež se pši wustnem nałożowanju dolnosěrbsćiny trjebaju. Mimo fakta, až eksistěrujo cely řed problemow, kótarež by dejali se nejppjerwej dokradnej pšeslěžiš, laży to głownje na tom, až wobgranicuju se regule na indigeny serbski słowoskład.⁴¹ Na słowa cuzego pšchada žiwa se jano na kšomje, to pšitrjefijo teke za kšušę integrěrowane pžyconki.⁴²

Dalšna restrikcija jo, až wuchada nastawk – ako wuslědk projekta nagrawanja awdijowych datajow za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik – głownje ze serbsko-rěcnych ekwiwalentow nimskich lemwowych słow toho słownika. Toš ten material

⁴¹ Powšyknje jedna se wó leksiku prasłowjańskego pšchada. Někotare z wopowědaných leksemow drje su pžyconki z górnosěrbsćiny abo howacej slawizmy, na pš. <Čech>.

⁴² Někotare problemy, kótarež zwisuju z ortoepiju słow cuzego pšchada, wopisuju se we wótrězku 3.2.

njamóžo wopřimješ wšykne potencilnje w dolnosěrbsčiny eksistentne kombinacije zukow: K přědnemu njejo žeden słownik doložny (njewopřimjejo na ps. wšykne potencilnje móžne kompozitumy a toš wšykne potencilnje móžne kombinacije konsonantow na šawje morfemow). K drugemu njewustupuju w ekwiwalentach normalnje wšykne fleksiske a gradaciske formy, imperatiwy atd. Togodla jo se dodatnje žiwało na serbske ekwiwalenty psikładow. Pši pytanju za wěštymi kombinacijami jo se wušej togo wupóceral material digitalnje psistupnych dolnosěrbsko-nimskich słownikow.⁴³ Jano w rědkich padach jo se psidatnje psěpytal dolnosěrbski tekstowy korpus.⁴⁴

W slědujucych psawidłach wóstanu wěšte zuki (a jich kombinacije) pótakem systematiski njewopisane. To pótrjefijo wósebnje konsonant [f], kótaryž w indigenych serbskich słowach njewustupuju. Kombinacije, kótarež w materialu se njenamakaju (na ps. kupka grafemow <cč>), se jadnorje njewobspomnjeju. To njeironi, až taka kombinacija njejo zewšym móžna. Za tuchylu felujucu kombinaciju <c> + <h> (nic: digraf <ch>) by se na ps. mógal twóriš (dotychměst pisnje njedokłážony) kompozitum <pšechympanje>. Nawopacnje njeironi fakt, až wěšta kombinacija grafemow se njewopisuju, až toš ta kombinacija w psěželanem materialu njewustupuju – wěšte kombinacije se tam weto namakaju, ale w słowach cuzego póchada.

Pšawidła su žěłone do dweju głowneju kupkowu. Přědna wopisuju wokale, druga psiwobrošuju se konsonantam. We wobłuku kuždeje z teju kupkowu póstupuju se alfabetiski. To rezultěruju z togo (a pódšmarnjo), až wuchadnišćo su zasadnje grafemy. Wóni psirěduju se konkretnym zukam, nic pak fonemam.⁴⁵

Grafem <a>

1. <a> se wugranja [a]⁴⁶
 - a. w zazuku: <ale > [ˈalɛ]. Pši tom njewugranja se na rozdžěl wót nimšćiny zaknyknjenje (glotisowy stop): *[ˈʔalɛ]⁴⁷
 - b. w mjazyzuku: <naš, pjakař> [naš, ˈpʲakarʲ]
 - c. we wuzuku: <ma, kšoma> [ma, ˈkʂoma].

Grafem <e>

2. <e> se wugranja [ɛ]
 - a. we wuzuku: <te, glucnje, małe> [tɛ, ˈgluɫsnʲɛ, ˈmaɫɛ]
 - b. w mjazyzuku
 - i. mjazy twardym a měkim konsonantom (z wuwžešim <j, ř>⁴⁸): <derje, šeriš, zamžeriš, mjabatelik, wuwžeše> [ˈdɛrʲɛ, ˈʂerʲɛ, ˈzamžɛrʲɛ, ˈmʲabatɛlik, ˈuzɛɛɛ]⁴⁹

⁴³ <http://dolnoserbški.de/ndw>.

⁴⁴ Zjawnje psistupny žěl korpusa se namakajo pód <http://dolnoserbški.de/korpus> resp. <https://kontext.korpus.cz> (korpus: dotko).

⁴⁵ Konsistentne, aktualnemu materialoju wótpowědujuce wopisowanje fonologiskeho systema dolnosěrbsčiny njejo mógało byš wuslědk nastawka, kótaryž jo dejal zespominaš a prezentěrowaš nazgónjenja z nagrawanjow awdijowych datajow za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik. W Serbskem instituše pak psigótuju se tuchylu wobšyrny projekt, kótaryž dej se intensiwnje zaběraš z fonetiku a fonologiju dolno- a górnosěrbsčiny.

⁴⁶ Měnjony jo how (pó „klasiskem wopisanju“) niski, centralny wokal.

⁴⁷ To samske plaši za wšykne druge wokale, ako stoje w zazuku. Pši nagrawanjach wšak su se casy realizěrowanja ze (slabym) zaknyknjenim akceptěrowali.

⁴⁸ Dalšne wuwžeše twóri słowo *zemja* z wótwóženjami, psir. dypk 5.

⁴⁹ Pši nagrawanjach za słownik su se teke akceptěrowali psěz palatalnu wokolnosť wustatkowane

- ii. mjazy měkim a twardym konsonantom: <mjenaś, wjedro, kamjeny, źer-
gaś, Chóśebuz, kólebaś> ['m'ienac, 'w'iedrɔ, 'kam'jeni, 'zɛrgac, 'xɛɛbus,
'ki'lɛbac]⁵⁰, pšir. pak dypka 3.a.ii, 4.
- iii. mjazy twardyma konsonantoma: <ten, źeden, dobremu, teź> [ten, 'zɛɛɛn,
'dɔbrɛmu, tɛʂ]⁵¹, pšir. pak dypki 3.a, 3.b, 4.
3. <e> móžo se wugranjaś [ɛ] w mjazyzuku pód akcentom a zwenka njogo
- a. mjazy twardyma konsonantoma: <ten, źeden, dobremu, teź> [tɛn, 'zɛɛɛn,
'dɔbrɛmu, tɛʂ], pšir. pak dypk 2.b.iii resp. nožku 51.
- b. pšed <ch>: <mech, wórjech> [mɛx, wir'ɛx], pšir. pak nožku 50.
4. <e> móžo se wugranjaś [æ] pšed <ch>: <mech, wórjech> [mæx, wir'æx], pšir. pak
nožku 50.
5. <e> w słowje <zemja> a jogo wótwołženjach móžo se wugranjaś [e], [ɛɪ], [ɛɪ]
a pódobnje: <zemja, zemski, Nižozemska, zemicka> ['zemja / 'zɛɪmjja / 'zɛɪmjja,
'zemski / 'zɛɪmski / 'zɛɪmski, 'nižɔ,zemska / 'nižɔ,zɛɪmska / 'nižɔ,zɛɪmska,
'zemi'tska / 'zɛɪmi'tska / 'zɛɪmi'tska].⁵²
6. Kupka <ej> móžo se wugranjaś w zacynjonej zložce [e], [eː], [eː], [ɛɪ], [ɛɪ]
a pódobnje: <tej, chejkaś, crje> [te / teː / teː / tɛɪ / ɛɪ, 'xekac / 'xeːkac / 'xeːkac /
'xɛɪkac / 'xɛɪkac, tsr(i)e / tsr(i)eː / tsr(i)eː / tsr(i)ɛɪ / tsr(i)ɛɪ].⁵³

lažko pózwignjone realizacije typa ['dɛɪɛ, 'ʂɛɪɛ]. – Zda se, až wukóńcenje werbalnych
substantiwow ma tendencu se generalizěrowaś ako [-en'ɛ]. Pla maminorčnych powědarjow pak
se za wětšy źěl rozeznawa mjazy [-en'ɛ] (pó twardych konsonantach) a [-en'ɛ] (pó měkich
konsonantach). Pši nagrawanjach za słownik jo se weto casy typ <woblacenje> ['ɔblatsen'ɛ]
akceptěrowať. Nawopacna tendenca wustupujo pla negaciskego morfema <nje->, kótaryž ma
pla njemaminorčnych (a pó žělach teke pla maminorčnych) powědarjow tendencu, se
njewótwisnje wót konteksta generalizěrowaś ako [n'ɛ-]. Dokradne slěženja by byli notne.
Pódobne typy generalizěrowanja namakaju se casy teke w dialektalnych nagrawanjach (pšir.
DoBeS), na pš. wótergi wugronjenje [pɛe-] prefiksa <pše-> teke pšed palatalnymi konsonantami.
– Pla formow <tebjɛ, sebjɛ> chwějo wugronjenje pla maminorčnych mjazy ['tebjɛ, 'sebjɛ]
a ['tebjɛ, 'sebjɛ]. Wobej wariante by se pši cytanju za internetowy słownik dopuščitej.

⁵⁰ Glédajucy wósebne na typy generalizěrowanja wugronjenja pšir. nožku 49. Dejala se pšespytowaś,
lěc w rěcy maminorčnych wugronjenje [ɛ] pšed [x] wustupujo abo lěc jo wóno obligatoriski
znižone na [ɛ] abo samo [æ]. We wopisanju Starosty (1999: 16) njejo jasne, lěc pósěgujo se znižone
wugronjenje pšed [x] (wón pišo „vor dem Ach-Laut“) jano na poziciju pó twardem (typ <mech>),
abo teke na poziciju pó měkem konsonanse (typ <wórjech>); pšir. teke dypka 51 sl.

⁵¹ Generelnje znižone realizěrowanje togo [ɛ] ako [ɛɪ] mjazy twardyma konsonantoma, ako jo
wopisane pla Starosty (1999: 16, „noch offener ausgesprochen“) how se njepostulěrujo. Jo
móžno, až eksistěrujo w tej poziciji tšochu wětša tendenca, wokal tšochu niżej realizěrowaś.
To pak dejali akustiske eksperimenty pokazaś. Awditiwnje se zda, až realizěrujo mamino-
rčne powědarje teke mjazy twardym a měkim konsonantom casy [ɛ] (typ [dɛɪɛ]). Mógało
teke byś, až wótwisujo niše realizěrowanje wót konkretnego slědujucego konsonanta. Na
pšikład se pši sluchanju zda, až wugranja se <e> w słowach ako <ten> skerjej ako [ɛ],
w formach ako <deru> skerjej ako [ɛ]. Teke stopjeń centralizěrowanja móžo byś wšaki. Lěc
móžo [ɛ] stojaś pšed [x] dejala se pšespytowaś, pšir. nožku 50.

⁵² Drje teke wót słowa <zemja> wótwołžonej stej słowje <zemcygať, zemstať>, pla kótarejuž pak
se wugranja ['zɛm-]. Za słowo <zemcyca> dejala se zwěšćis, kak se <e> normalnje realizěrujo.

⁵³ STAROSTA (1999: 16, 1991: 18) a HANNUSCH (2009: 8, 16) postulěrujotej za poziciju pšed <j>
w zacynjonej zložce obligatoriske wugronjenje [e]. JANAŚ (1984: 34) pišo mjenjej kšušɛ „in der
Regel“. Pla maminorčnych powědarjow pak wugranja se <e> teke w zacynjonej zložce pšed
<j> dosć cesto ako [ɛ] resp. [ɛɪ]: <tej, byłej> [tɛɪ, 'biwɛɪ]. Dejala se wó tom rozmyslowaś,
dopuščis za realizěrowanje <e> pšed <j> cely spektrum [e ~ ɛ].

7. Kupka <ej> móžo se wugranjaś we wótwórjonej zložce [e], [ej], [ej̥], [ej̥̥], [ej̥̥̥] a pódobnje: <teje, reja> ['te̯e / 'te̯je / 'te̯je / 'te̯je / 'te̯je, 'rea / 'reja / 're̯ja / 're̯ja / 're̯ja].
8. Wugronjenje <e> pśed <ń> dejało se dokradnej pśeslěžiś. Postulěrowanje wugrona [e], ako cyni to HANNUSCH (2009: 8, 16) drje njedosega. Nejskerjej wótwisujo konkretne realizěrowanje <e> wót wugrona <ń> (na pś. [ʰn̥i, ʰŋʲi]).⁵⁴ Wósebnje zda se byś relewantne, lěc zasunjo se pśed [n̥] dodatnje [i] abo nic.⁵⁵ Wušej togo drje wótwisujo wugronjenje wót togo, lěc stoj <eń> pó měkem (typ <mjeńšy, žeń>, pśír. dypk 9) abo twardem konsonanše (typ <žeń, šeršeń>).
9. <e> se wugranja [ɛ] mjazy měkima konsonantoma (ewtl. – pó žělach – z wuwzešim pozicije pśed <j>, pśír. dypka 6 a 7): <mjeńšy, pjenjeze, pjepjeť, žeń> ['m̥ɛ̯n̥ʃi, 'p̥ɛ̯n̥ɛ̯zɛ, 'p̥ɛ̯p̥ɛ̯ɛ̯ɛ̯, zɛ̯n̥i].⁵⁶

W zazuku (bazowego morfema) indigenych słow drje <e, he> njewustupujo. Wuwzeše jo onomatopoeiske słowo *heb*. Wugronjenje togo słowa njejo jasne.⁵⁷

Grafem <ě>

10. <ě> se wugranja [i]⁵⁸
 - a. we wuzuku pód akcentom a zwenka njogo: <dwě, pśimě, njewě, dwěsčě, njekšě> [dw̥i, 'p̥eim̥i, 'n̥jɛ̯wi, 'dw̥istɛi, 'n̥jɛ̯kɛi]

⁵⁴ STAROSTA (1999: 16, 1991: 18) se wó tom eksPLICITNJE njewugronijo. Za poziciju <e> mjazy měkima konsonantoma pak postulěrujo wugronjenje [ɛ̥] – wón pišo [ě] (STAROSTA 1991: 18) resp. [ě̥] (STAROSTA 1999: 16) – a pódawa pśikłady ako *jelen̥, rjemjen̥*; pśír. dypk 13. Nanejmnjenjej pó twardem konsonanše pak wugranjaju maminorěčne cesceje teke [ɛ, ɛ̥]: <žeń, seń> [zɛ̯(ɛ̯)n̥i, sɛ̯(ɛ̯)n̥i].

⁵⁵ Pódobnje se zda, aź <njebjo> móžo se wugranjaś ['n̥ɛ̯bjɔ] abo ['ne̯bjɔ]. W takem paže wobliwujo zasunjone [ɪ] k přědnemu wusokosc pśedchadnego <e>, k drugemu teke palatalizěrowane resp. njepalatalizěrowane wugronjenje kupki <nj> w zazuku.

⁵⁶ Powšyknuje su k problematice <e> mjazy palatalnyma/palatalizěrowanyma konsonantoma dokradnejše slěženja notne. Pla negaciskego morfema *nje-* se zda, aź wón se cesceje realizěrujo ako [n̥ɛ̯-] teke pón, gaž slědujo měki konsonant. W korpusu maminorěčneje dolnosěrbsčiny (DoBeS) se namakaju mj.dr. pśikłady za to w formach ako *nježaržy, njelabujo, nješěgnu*. (W tom konteksce jo gódne na to pokazaś, aź zažaržy drje se <e> pśed <l> [l] hynac, ako pśed <l> [li]. Dokradne slěženja by byli notne.) Wugronjenja typa [n̥ɛ̯-] pśed měkim konsonantom su se w tom morfemje pśi nagravanjach za słownik casy dopuścili. – Zda se, aź kněžy se tendenca, we formach ako <mjenja, twarjenje> pśedchadny konsonant depalatalizěrowaś a město [ɛ̥] wugranjaś [e, e̯]: [m̥ɛ̯n̥ja] pódla [men̥ja, me̯n̥ja]. – W słowie <wjele> dajo pla maminorěčnych pódla (cescejšego) ['w̥ɛ̯l̥ɛ̯] teke wugronjenje ['w̥ɛ̯l̥ɛ̯] (rowno aź <l> jo jasne palatalne wugronjone). Wugronjenje z wótwórjonym [ɛ̥] město [ɛ̥] jo se toś pla nagravanjow dopuścilo. Zda se, aź njemaminorěčne powědarje maju mócnjejšu tendencu k takemu wugronjenju.

⁵⁷ Glědajucy na słowa cuzego póchada resp. hybridy z cuzorěčnym elementom na <he-> ako <heja, hejnak, hejgen, heblowaś, hendryški>, móžo se drje z togo wuchadaś, aź to <h> přězy se njewugranja abo jano fakultatiwnje słabo se wugranja. To <e> mógało se wugranjaś [ɛ̥] abo [e]. Na to pokazuju zapise w Mukowem słowniku, kótaryž pišo *he̯b, he̯jb* a wariantse *jeb* (MUCKE 1911–28) resp. *jeb* (Starosta 1999).

⁵⁸ Transkripcija [i] jo pśi notaciji izolěrowanego zuka problematiska, dokulaž njepokazuju se na obligatorisku palatalnosć pśedchadnego konsonanta, pśír. <měr, běg> [m̥i̯r, b̥i̯k]. W nimščinje njestoj [i] pó palatalnem konsonanše, pśír. <bitte> ['bit̥h̥ɔ].

- b. w mjazyzuku pód akcentom a zwenka njogo: <měr, njewěra, měš, nalěwo, zarědowaš, wuměraš, wuměłstwo, nalěto, doněnta, njeksšěže> [m'ir, 'n'ɛw'ira, m'ie, 'nal'ito, 'zar'ido(w)ae, 'um'iraε, 'um'ɔstwo, 'nal'ito, 'don'inta, 'n'εkεzε].
11. ⁵⁹<ě> wugranja se pśed <j> ako [e]: <kšějkotaš, plějař, trějałko> ['kεš'jkoʦaš, 'pl'ε(j)ar'ɔ, 'tr'ε(j)awko].⁶⁰
12. <ě> móžo se wugranjaš [ɛ] w kazusowyma formoma *jšmě, jšpě*, gaž stojtej pó jadnozložkowej prepoziciji a njejejeje akcentuěrowanej: <pó jšmě, we jšpě> ['pε_ɟm'ɛ, 'wε_ɟp'ɛ].⁶¹
13. Wugronjenje <ě> w słowje <něži> dejało se diskutěrowaš. Maminorěčne wugranjaju de facto jano ['n'izi].⁶² Pšašanje jo, lěc pisna rěc dejala preferěrowaš (w ludowej rěcy njeeksistentne) fonetiske rozeznawanje mjazy <něži> ?['n'izi] (,na někakem měštnje') a ['n'izi] (,na žednom měštnje'). Wugronjenje ['n'izi] jo se nejpjerwej raz za nimsko-dolnoserbški online-słownik akceptěrowało.

Grafem <i>

14. <i> se wugranja [i]⁶³ we wšych pozicijach.⁶⁴

Wjele njemaminorěčnih powědarjow wugranja město [i] cesto [ɪ], pši tom se teke palatalnosť pśedchadnego konsonanta zgubijo: <towaristwo> *['towaristwo] resp. *['towaristwo].⁶⁵ Toš to realizěrowanje drje wuchada z identifikěrowanim toho *i* z nimskim krotkim *i*. Wóno njewótpowědujo ortoepiskej normje a njejo se pši nagrawanjach za internetowy słownik – w indigenych słowach – akceptěrowało.

Grafem <o>

15. <o> se wugranja [ɔ]
- a. we (fonetiskem) zazuku słow a morfemow pó <w, h>, jolic až njeslědujo <w, h>: <woko, wobraz, nawokoło; hobli, Hochoza> ['ɔko, 'ɔbras, 'naokowɔ; 'ɔbli, 'ɔxɔza], pšir. dypki 15.d, 49 a 134.b

⁵⁹ Zda se, až w někotarych kontekstach, na pśikład we wěštych słowach pśed <ž>, jo teke realizacija [e] móžna, na pśikład w słowje wěžeš. Ewentualnje jedna se wó zjaw, ako jo wobgranicowany na jednotliwe leksemy a zwisujo snaž z epentetiskim j, kótaryž se namakajo teke w słowach ako <sajžiš, swajžba> atd. Wó wugronu <ěj> pšir. dypk 11.

⁶⁰ Zda se, až pši realizaciji <ěj> ako [e(ɪ)] se kněży tendenca, pśedchadny konsonant depalatalizěrowaš, jolic až njejedna se wó absolutnje palatalny konsonant: <měj> [mɛ(ɪ)]. Dokradne slěženja by byli notne.

⁶¹ Pla STAROSTY (1991, 1999) a ŠWJELE (1906) njejejeje toš tej formje wobspomnjonej. Jano JANAŠ (1984: 36) jej tematizěrujo. Wón ma wugronjenje z [ɛ] za obligatoriske. W słowniku wobeje formje ako ekwiwalent lemy njewustupujotej. Pši nagrawanjach njejejeje bytej toš nejpjerwej relewantnej. Weto dejało se wó tom rozmyslowaš, lěc wugronjenje [ɛ] jo obligatoriske. W relewantnych pasażach korpusa maminorěčneje dolnoserbšćiny wustupuju teke formy typu ['pε_ɟm'ɛ, 'wε_ɟp'ɛ] (<http://dolnoserbški.de/dobes>). Njejo jasne, lěc fakultatiwne [ɛ] teke pšitrjefijo za formy ako *we zglě, splě, clě, grě*.

⁶² Słowo <něži> słuša zapšawym sobu do kupki słow ako <nimski, spiwaš, žiši>, žož žinsa teke ortografiski (na zaklaže wugrona) se pišo <i> město <ě>. Ortografiskego rozeznawanja wót słowa <nizi> (,na žednom měštnje') dla jo se dotychměst pisanje <něži> wobchowalo.

⁶³ Pśed [i] jo pśedchadny konsonant obligatoriski měki.

⁶⁴ Wó wugronje kupki <ij> pšir. dypk 61.

⁶⁵ Za dobre didaktiske pśigótowanje by notne było, wósebne pótrjefjone pozicije identifikěrowaš.

- b. w mjazyzuku, gaž njestoj pśed <w, ł>: <topiš, cop, chrom> [ˈtɔpiʃ, tʂɔp, xɾɔm]
 c. we wuzuku: <to, wšo, bulawko> [tɔ, ʂɔ, ˈbulawko]
 d. w prefiks *wo-* teke pśed <w, ł>: <wowaliś, wołamaś> [ˈɔwalʲiɛ, ˈɔwamaɛ].
16. <o> se wugranja [ɔ]
 a. pó <w> w (fonetiskem) zazuku pśed <w> (nic pak, gaž jedna se wó prefiks *wo-*, pšír. dypk 15.d): <wows> [oʷs]
 b. pó <h> w (fonetiskem) zazuku pśed <w>:⁶⁶ <how, howko, howac> [oʷ, ˈoʷkɔ, ˈoʷats]
 c. w mjazyzuku pśed <w, ł>:⁶⁷ <nowy, chołuj, cołowy, row, wołaś, woł, woło> [ˈnowi, ˈxowuj, ˈtʂowowi, roʷ, ˈwowae, woʷ, ˈwowɔ].⁶⁸
17. <o> se wugranja [ɛ] w drugej, njeakcentuěrowanej zložce někotarych bazowych morfemow, gaž w přédnej zložce togo morfema stoj <o>, wótergi <a>: <sobota, chomot, chamorny> [ˈsɔbeta, ˈxɔmɛt, ˈxamerni].⁶⁹

Grafem <ó>⁷⁰

18. <ó> se wugranja (z wuwześim pozicije pśed <j>) pak [i], pak [ɛ],⁷¹ pak [u]. Pši tom dej powědař (we wobłuku jadnogo teksta) se rozsužiś za jadnu z tšich potencilnje móžnych wariantow:⁷² <pó, mórjo, pówóženje> [pi, ˈmirjo, ˈpiwɔzɛnʲɛ] abo [pɛ, ˈmɛrjo, ˈpɛwɛzɛnʲɛ] abo [pu, ˈmɔrjo, ˈpɔwɔzɛnʲɛ].
19. <ó> se wugranja pśed <j> ako [e] abo [ɛ]: <mój, twója> [mɛj / mɛ / mɛj, ˈtweja / ˈtwea / ˈtweja] (pšír. nožku 53 a dypk 57).⁷³

⁶⁶ Jadnak wugranja se w tej poziciji teke <o> pśed <ł>. Zda pak se, až relewantne słowa su wšykne póžyconki a togodla how se eksPLICITNJE njewobjadnaju, pšír. <hołtař, hołpargi, Hołtna> [ˈoʷtari, ˈoʷpargi, ˈoʷtna].

⁶⁷ Pšítrjefijo, gaž wugranja se <ł> ako [w] resp. [ʷ], pšír. dypka 71 a 73.

⁶⁸ Wuwzeše drje twórje how słowa ako <ludowěda>, žož se zwěžujucy (fugowy) element <-o-> teke pśed <w, ł> wugranja [ɔ].

⁶⁹ Jedna se wó zacynjonu lišćinu pótrjefjonych słow. Njejo pak hyšći w kuźdem paže dowujasnjone, kótare słowa dejali se do lišćiny pšiwześ a kótare nic.

⁷⁰ W zwisku z pšawopisneju reformu 1952 jo se grafem <ó> na někotare lětzasetki narownał z grafemom <o>. Pód wliwom togo pisanja su se wótpowědne pozicije w „šulskem wugronjenju“ wětšy part realizěrowali ako [ɔ]. Wót 1990tych lět jo se toś ten fenomen zjawnje diskutěrował z rezultatom, až <ó> jo se 1996 nejpjerwej zawjadł ako pomocne ortoepiske znamje a jo dostał 2006 status regularnego grafema.

⁷¹ Glědajucy na móžne fakultatiwne realizěrowanja we wěstych pozicijach, pšír. dypki 2–4.

⁷² Na zaklaże poměrow w dialektach se w pisnej rěcy wugronje [i, ɛ] preferěrujotej. Pši nagrawanjach za słownik stej se pla słow, ako wopšimjeju <ó>, systematiski nagrawaŕjej dvě wariante, jedna z wugronjenim [i], tamna z [ɛ]. Warianty z wugronjenim [u] njeju se nagrawali.

⁷³ Wopisani STAROSTY (1999: 19 – <ó> pśed <j> se wugranja [e]) a HANNUSCHA (2009: 8 – <ó> pśed <j> se wugranja [ɛ]) se njemakatej. Zazdašim pak jo regula, až njewugranja se <ó> w kupce <ój> ako [i], za pisnu rěc powšyknje akceptěrowana. Lěc to pšawidło jo w tej formje wopšawnjone, za tym dejało se dokradnej slěžiś. K přédnemu se pši pšesluchowanju korpusa maminorěcneje dolnosěrbsčiny DoBeS zda, až se w dialektach, žož <ó> se realizěrujo pšewažnje ako [i], wóno teke pśed <j> tak realizěrujo (lěc z nišeju frekwencu, pótakem cesčej alterněrujucy z [ɛ, e], nježlic w drugich pozicijach, za tym dejało se slěžiś), pšír. teke SRA 13: 86–99. Nejskerjejo jo preferěrowane wugronjenje [ɛ] (ewtl. teke [e]) wobgranicowane na pady, w kótarychž <j> pó <ó> kontinuěrujo historiske *vь, *vi, *vě. Wušej togo wugranja se <ó> w dialektach, žož realizěrujo se wóno ako [u], teke pśed <j> tak, pšír. mj. dr. SRA 13: 86–99.

Wjele njemaminorěčnych powědarjow wugranja <ó> z wukulowašenim ako [ø, œ, ø] abo pódobnje. Take wugronjenje njewótpowědujo ortoepiskej normje a rezultěrujo drje z njedosegajucego wuwědobnjenja resp. wuwucowanja korektnego wugrona.

Grafem <u>

20. <u> se wugranja [u]

- a. w (fonetiskem) zazuku (słowa abo morfema) pó <w, h>: <wumrěš, wugle, nawuknuš; hupac, Hus> ['umrʲɛ, 'uglʲɛ, 'nauknue; 'upats, us] (pšir. dypka 49 a 134.b)
- b. w mjazyzuku, pód akcentom a zwenka njogo: <tupy, kopnuš> ['tupɪ, 'kɔpnue]
- c. we wuzuku: <ju, komu> [ju, 'kɔmu].

Wjele njemaminorěčnych powědarjow wugranja (wósebnje drje w mjazyzuku zwenka akcenta, na pšikład pla werbow na *-nuš*) město [u] cesto [ʊ]: <kopnuš> *['kɔpnue].⁷⁴ Toš to realizěrowanje drje wuchada z identifikěrowanja toho *u* z nimskim krotkim *u*. Wóno njewótpowědujo ortoepiskej normje a njejo se pši nagrawanjach za internetowy słownik we wobłuku indigenych słow akceptěrowało.

Grafem <y>

21. <y> se wugranja [i]⁷⁵

- a. w zazuku (bazowego morfema) pó <h>: <hyš, domkhyše> [iɛ, 'dɔmk.ɪɛ] (pšir. dypk 49)
- b. <y> w mjazyzuku: <mysliš, mjaztym> ['misliɛ, 'm^(ɔ)ʲastɪm]
- c. <y> we wuzuku: <ty, mamy> [ti, 'mami].

Njemaminorěčne powědarje wugranjaju cesto [ɤ] město [i], wóni kulowaše pótakem gubje. Take wugronjenje, kótarež drje rezultěrujo z wliwa nimšćiny, njewótpowědujo ortoepiskej normje a njejo se pši nagrawanjach za internetowy słownik akceptěrowało.

Grafem

22. se wugranja [b]

- a. pšed <a, e, o, ó, u, y>: <badak, wrobel, bom, zbórk, budu, bydliš> ['badak, 'rɔbɛl, bɔm, zberk, 'budu, 'bidliɛ]
- b. pšed <j>, gaž stoj toš to <j> za [j] (pšir. dypk 55), rozmjej
 - i. gaž <j> stoj na zachopjeńku nowego morfema: <wobjadnaš, wobjěš> ['ɔbjadnaɛ, 'ɔbjɛ]

(Wuwzeše twórze teke w tom konteksće słowa, w kótarychž <j> žo slědk na *vь, *vi, *vě, pšir. na pš. SRA 2: 81). Pši słuchanju nagrawanjow korpusa DoBeS se powšyknje zda, až <ó> pšed <j> se wugranja w šyrokej wariancy, kótaraž wopšimjejo pla dialektalnych powědarjow mimo [e, ɛ, i] zuki ako [ʌ, ʁ, ə, ə, ʒ]. Glědajucy na normu standardneje rěcy mógało se wó tom rozmyslowaš, lěc njedopuščijo se za <ó> teke wugrono [i]. Za słowa, w kótarychž kontinuirujo <j> *vь, *vi, *vě, mógało se za <ó> obligatoriske leksikalizěrowane wugrono ako [ɛ] (ewtl. teke [e]) póstajiš.

⁷⁴ Za dobre didaktiske pšigótowanje by było notne, wósebnje pótrjefjone pozicije identifikěrowaš.

⁷⁵ De facto wugranja se <y> wót maminorěčnych w spektrumje wót [ɪ ~ i (ə)]. Dejało se pšeslěžiš, lěc we wěštych pozicijach wěšte wugronjenje se preferěrujo. Awditiwnje nastanjo zašišć, až wobej realizěrowani móžotej wustupowaš pó labialach.

- ii. powšyknje pśed <a, o, u>: <bjacaś, Łobjo, gibju> ['bjatsaɛ, 'wobjɔ, 'gʲibju]
- c. pśed <d, g, ł, l, m, n, ŋ, r, ř,⁷⁶ w, z, ź, ź>: <lěbda, lěbgoda, błazan, woblaś, wobmaniś,⁷⁷ wobmėki, chudobny, gołubnica, jastsebniščo,⁷⁸ Lubń, dobry, wobwalaś, Bzeź, wobżyś, bżina> ['lʲɪbda, 'lʲɪbgoda, 'bwazan, 'ɔblaɛ, 'ɔbmanʲɛ, 'ɔbmʲɪki, 'xudɔbni, 'gowubnʲitsa, 'jastɛbnʲɪɛtɕɔ, 'lubɲi,⁷⁹ 'dɔbri, 'ɔbwalɛ, bzeʒ, 'ɔbźɛ, 'bżina].
23. se wugranja [bʲ] pśed <ě, i>: <běły, babiś> ['bʲɪwɨ, 'babʲɛ].
24. Kupka <bj> pśed <e> se wugranja [bʲ]: <Dubje, bjerjo> ['dubʲɛ, 'bʲɛrjɔ].
25. móžo se wugranjaś [bʲ]
- a. pśed <j> (kótarež stoj za [j], pśir. dypk 22): <wobjadny, wobjęś, bjacaś, Łobjo, gibju> ['ɔbjadni, 'ɔbjʲɛ, 'bjatsaɛ, 'wobjɔ, 'gʲibju]⁸⁰
- b. pśed <ź>: <bżinda> ['bʲzinda].⁸¹
26. se wugranja [p]
- a. w absolutnem wuzuku: <dub, wobrub, gołub, jastseb> [dup, 'ɔbrup, 'gowup, 'jastɛp]⁸²

⁷⁶ W žinsajšnej pisnej rěcy drje kombinacija <bf> njewustupujo. Historiski namakaju se pisanja ako <jabf>, kótarež pak za ortoepiju žinsajšnjeje normy njejsu relewantne.

⁷⁷ Pśed <m> wugranja se to [b] hynac ako na pśikład pśed wokalami. Wubuchnjenje wótpušćijo se pśez nos, nic pśez gubje. Dokradnej dejało se pisaś ['ɔb manʲɛ], ewtl. ['ɔbʲmanʲɛ].

⁷⁸ Pšaśanje, lěc w słowoma <gołubnica, jastsebniščo> mógało se teke realizěrowaś ako [bʲ] resp. [bxʲ] dejało se pśeslěziś, pśir. nožku 82.

⁷⁹ Kombinacija <bń> jo w pisnej rěcy rědka. Jadnučki w nimsko-dolnosěrbskem słowniku zdokumentěrowany pad jo mě <Lubń>. Pśi pśigótowanju nastawka njejo ze wšakich zawin było móžno, awtentiske wugronjenje maminorěcneho zwěšćiś.

⁸⁰ Dejało se slěziś za tym, kak jo w dalšnych kontekstach. Na pśikład mógało se w kupce <bń> teke fakultatiwnje wugranjaś ako [bʲ], pśir. pak nožku 79.

⁸¹ Dejało se za tym slěziś, lěc móžo se realizěrowaś ako [bʲ] teke w kupkach ako <bmja>, na pś. <wobmjakotaś>.

⁸² Hyšći w 1950tych lětach jo pó znanjenju Serbskego rěcneho atlasa (SRA 13: 238–242) we wjelikem (pódzajtšnem) žělu dolnosěrbskich dialektow spiwnosć spiwnych obstruentow we wuzuku se wobchowala (typ [dub]). W pódwjacornem žělu dolnosěrbskich dialektow jo było zgubjenje spiwnosći w tej poziciji juž tencas de facto pśesajžone (typ [dup]). Toś ta tendenca jo se zazdašim w dialektach mjaztym dalej šyriła. Kodifikaciske wugronjenja wšakich awtorow se w tom pšaśanju rozeznawaju. SCHWELA (1906: 2) drje wopisujo staršy staw, pótakem zdžaržanu spiwnosć we wuzuku, gaž pišo „doch mülfen p, t, k ftets hart, b, d, g auch am Silbenchluß weich gesprochen werden“. JANAŠ (1984: 45) a HANNUSCH (2009: 12) postulěrujotej zasadne znjespiwnjenje w (absolutnem) wuzuku. STAROSTA (1991: 16) dopušćijo wobej wariantse. Pśi tom pśirědujo njespiwne wugronjenje skerjej šulskej serbsćinje, spiwne skerjej ludowej rěcy. Mjazy nagranyimi słowami za internetowy słownik drje jawje se jano njespiwne realizěrowanja, rowno aź njejsu se spiwne ako wopacne klasificěrowali. – Pódobnje jo z realizěrowanim palatalnosći we wuzuku pla słow ako <gołub, jastseb>. W 1950tych lětach jo pó znanjenju Serbskego rěcneho atlasa (SRA 13: 232–237) we wjelikem žělu dolnosěrbskich dialektow we wuzuku dominěrowało abo hyšći wustupowało wugronjenje typa ['gowupxʲ, 'jastɛpxʲ]. (Snaž mógało se město [xʲ] w tom konteksće teke abo lubjej pisaś [ç].) Mjazy wšyknymi palatalnymi konsonantami we wuzuku pak jo južo tencas nejwětša tendenca kdepalatalizaciji se kněžyła pla [bʲ, pʲ]. W žinsajšnych nagravanjach maminorěcnych jo mało relewantnych dokładow, ako zazdašim wšyknje se kónce na [p]. Dokradnjše pśeslěžowanje materiala mógało se wě hyšći dokłady za realizěrowanje [pxʲ / pç] wunjaś. Na kuždy pad jo wugronjenje [p] gładajuce na synchronisku ortoepiju nejcesćeje. Mógało a dejało se (na zakłaże dokradnjšych slěženjow) wó tom rozmyslowaś,

- b. pšed <c, k, ch, s, š, ś, t, tš, tš>:⁸³ <lubcycka, gołubcycka,⁸⁴ lubka, wobchad, babski, lubšy, wobšěžny, wobtoris, wobtšugaš, wobtšěšć> ['luptsitska, 'gowuptsitska, 'lupka, 'ɔpɔxat, 'bapski, 'lupši, 'ɔpɛizni, 'ɔptɔr'ie, 'ɔptšugae, 'ɔpteiste].
27. móžo se wugranjaš [pʲ] pšed <š, tš>: <wobšěžny, wobtšěšć> ['ɔp'ɛizni, 'ɔpteiste].

Pokazka: Kupce <bb, bp> (na šawje morfemow) se njerealizěrujotej ako [bb, bp], ale se zjadnorjatej. Pši nagrawanjach su se akceptěrowali realizěrowanja ako [b, b:] resp. [p, p:] <wobbryzgaš, wobpałkaš> ['ɔbrizgae / 'ɔb:rizgae, 'ɔpawkae / 'ɔp:awkae].

Grafem <c>

28. <c> wugranja se [ts]
- pšed <a, e, o, u, y>:⁸⁵ <cas, cesto, něco, cuzy, cytaš> [tsas, 'tsesto, 'n'itsɔ, 'tsuzi, 'tsitae]
 - w absolutnem wuzuku: <noc, gerc, pomoc> [nɔts, g'erts, 'pɔmɛts]
 - pšed <c, ć, ch, k, ł, l, m, n, p, r, ś, t, w>⁸⁶: <kóccyny, nalicćo, pšecchytańska, kócka, cłowjeski, zacliš, jacmjeń, bricnuš, paleńcpalaš, crjej, pšecšěgnjenje, kónctyžeński, pomocwołanje> ['kitstsinĩ, 'nal'itsteɔ, 'pšetsxita⁽ⁿ⁾ńska, 'kitska, 'tswow'eskĩ, 'zatslic, 'jatsm'ɛnĩ, 'br'itsnuc, 'pal'ɛn'ɪspalarĩ, tsr'ej, 'pšetsɛign'ɛn'ɛ, ki⁽ⁿ⁾nts 'tizɛ⁽ⁿ⁾ńskĩ, 'pometswowan'ɛ].
29. <c> se wugranja [dz] pšed <b, g>: <licba, tysacgłosny> ['lidzba, 'tisadzgwɔsni⁸⁷].

Grafem <č>

30. Wugronjenje grafema <č> (a stakim zrazom pširědowanje wěstemu fonemoju/ alofonoju) dej se dokradnjey pšeslěžiš a diskutěrowaš.⁸⁸ W korpusu maminorěcnej dolnoserbšćiny DoBeS se zda, až wótpowěduju tomu grafemoju w rěcy mamino-rěcnych skerjej wugrona ako [tʃ, tʃ], tɛ]. Dokłážone su komparatiwy typa <lažčej, šěžčejšy>, słowje <Čech, česki> z wótwóženjami a sufiks <-učk(i)->. Wušej togo namakajo se w słownikach njewustupujuce słowo <fuč>. Cyste [tʃ] drje njej o w žednom paže dokłážone.

Grafem <ć>

31. <ć> wugranja se [tɕ]: <cysćiš, hyšći, sćakły, bogatość, Groźćanaš> ['tsisteie, 'ietei, 'steakwi, 'bogatošte, 'groććeanaš].

lěc wugronjenje [pxi / pɕ] se fakultatiwnje dopušćijo. W słowje <jastšeb> by to dodatnje se wustatkowało na pšedchadne <e>, kótarež by se dejało realizěrowaš ako [ɕ].

⁸³ Potencielnje słuša how teke <f>, kótarež pak w indigenych słowach normalnje njewustupuju.

⁸⁴ Pšir. nožku 82.

⁸⁵ W indigenych serbskich słowach <c> žednje njestoj pšed <i, ɛ, ó>.

⁸⁶ Płaši za pađy, gaž se <w> wugranja [w], nic pak za take, w kótarychž jo <w> nime (pšir. dypk 134). W takich padach płaši regula za ten pismik, ako slěđuju nimemu <w>.

⁸⁷ Pši kompozitumach togo typa su se teke realizěrowanja ako ['tisats-'gwɔsni] dopušćili, gaž mjazy elementoma jo pšestawka se realizěrowała a drugi element ma separatny głowny akcent.

⁸⁸ JANAŠ (1984: 51), STAROSTA (1991: 17, 24; 1999: 16, 20), HANNUSCH (2009: 11) wuchadaju z togo, až <tš> a <č> se na jadnaku wašnju wugranjaju ako [tʃ] (Starosta a Janaš pišotej pó slawistiskej transkripciji [č] resp. /č/, Hanuš „hartes tšch“), což drje njewótpowěduju we wšych padach wugronjenju maminorěcnych powědarjow.

Grafem <d>

32. <d> se wugranja [d]
 a. pśed <a, e, o, u, y>:⁸⁹ <daś, deriš, dom, dub, dym> [daɛ, 'derʲɛ, dɔm, dup, dim]
 b. pśed <b, g, j, ł, l, m, n, r, w>: <pśedběg, łdgaś, pódjeś, carnidło, dla, dmychaś, bėdny, mudry, dwa> ['pɛɛdbɛg, dgac, 'pɛdjɛ, 'tsarnʲidwɔ, dla, 'dmixac, 'bʲidni, 'mudri, dwa].
33. Kupka <dz> se wugranja [dz], na šawje morfemow teke [dz:]: <łdza, nadzemski> [dza, 'nadzemski / 'nadz:emski].
34. Kupka <dź> se wugranja [dź], na šawje morfemow teke [dź:]: <łdža, pśedźurla> [dža, 'pɛɛdźurla / 'pɛɛdź:urła].
35. Kupka <dź> se wugranja [dz], na šawje morfemow teke [dz:]: <zdźaržaś, pódźaržaś> [zdzaržaɛ, 'pɛɛdzaržaɛ / 'pɛɛdž:aržaɛ].
36. <d> wugranja se [t]
 a. w absolutnem wuzuku: <łod, rad> [lɔt, rat]⁹⁰
 b. pśed <ch, k, p>: <pódchyiś, přėdk, nadpad> ['pɛtɕiɛ, pɕitk, 'natpat].
37. Kupka <dc> (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [ts] abo [ts:]: <pśedcytaś> ['pɛɛtsitac / 'pɛɛts:itac].
38. Kupce <dč, dtš> (na šawje morfemow) móžotej se wugranjaś [tɕ] abo [tɕ:]: <žydčejšy, pódtsuga> ['žytɕeʃi / 'žitɕ:eʃi, 'pitɕuga / 'pitɕ:uga].
39. Kupka <dd> (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [d, d:]: <póddany> ['pɛdani / 'pɛd:ani].
40. Kupka <ds> (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [ts] abo [ts:]: <pódsec> ['pɛtsɛts / 'pɛts:ɛts].
41. Kupka <dš> (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [tɕ] abo [tɕ:]: <pódšyś> ['pitɕie / 'pitɕ:ie].⁹¹
42. Kupka <dś> (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [tɕ] abo [tɕ:]: <nadśiśc> ['natɕiɛtɕ / 'natɕ:ɛtɕ].
43. Kupka <dt>⁹² (na šawje morfemow) móžo se wugranjaś [t], abo [t:]: <pódtergaś> ['pɛtɛrgac / 'pɛt:ɛrgac].

Grafem <g>

44. <g> wugranja se [g]
 a. pśed <a, o, ó, u, y>: <ga, cogodla, góra, gus, gyžaś> [ga, tɕɔgɔ'dla, 'gɛra, gus, 'gizac]

⁸⁹ W indigenych serbskich słowach <d> žednje njestoj pśed <i, ɛ, ó>. W póžyconkach a cuzych słowach móžo wugronjenje za <di, dč> byś [dʲi, di, dʲi].

⁹⁰ Pśir. nožku 82.

⁹¹ W słowach ako <Radšow>, žož se granica morfemow wěcej njezacuwa, jo móžno, až eksistěruju jano wugronjenje ['ratšo⁹]. W słowach cuzego póchada móžo se (we wótwisnosći wót konkretnego konteksta) sekwenca <dš> hynac wugranjaś, pśir. <islandščina, šwedščina> ['islanɕeina, 'ɕwetɕeina].

⁹² Mimo kombinacije <dtš>, pśir. dypk 38.

- b. pšed <b, d,⁹³ j, l,⁹⁴ l, n, r, w>: <wugbaš, nigda, gjagaš, glos, glědaš, jangliš,⁹⁵ bagno, grib, lěgwo> [ˈugbaɕ, ˈnʲigda, ˈgʲagac, gwos, ˈgʲlʲɪdɐ, ˈjanɡʲlʲiɕ, ˈbagnɔ, grʲip, ˈlʲigwɔ].
45. <g> wugranja se [gʲ] pšed <e, i>: <gerc, gibaš> [gʲerts, ˈgʲibac].
46. <g> móžo se wugranjaš [gʲ] pšed <ja >: <gjagaš> [ˈgʲagac].
47. <g> wugranja se [k]
- a. w absolutnem wuzuku: <rog, ług> [rɔk, wuk]⁹⁶
- b. pšed <p, s, š>: <sněgpadanje, sněgsuwanje, wubogšy> [ˈsnʲɪkpadanʲɛ, ˈsnʲɪksuanʲɛ / ˈsnʲɪksuanʲɛ, ˈubɔkʲɕi].
48. <g> jo nime w słowje <gdy> a wótwołženjach, ako zachopiju z <gdy->:⁹⁷ <gdy, gdyby, gdyž, gdyžlem> [dʲi, ˈdʲibi, dʲɪʂ, ˈdʲizʲlʲɛm].

Grafem <h>

49. <h> wóstanjo nime: <hapa, hendryški, how, hupac, hyš, wóthympaš> [ˈapa, ˈɛndrʲɪʂkʲi, oʷ, ˈupats, iɕ, ˈwit.ɪmpac].
50. <h> móžo se (ako rědka fakultatiwna warianta) wugranjaš ako wóslabjone [h], kótarež se w tom kontekście wóznamjenijo ako [h]:⁹⁸ <hapa, hendryški, how, hupac, hyš, wóthympaš> [ˈhapa, ˈɛndrʲɪʂkʲi, hɔʷ, ˈhupats, hʲɛ, ˈwit.hɪmpac].

Digraf <ch>

51. <ch> wugranja se normalnje we wšych pozicijach ako [x]:⁹⁹ <wobchad, mech, měch, grěchy, nicht, chołuj, chóry, zwjercha> [ˈɔpxat, mɛx, mʲɪx, ˈgrʲɪxi, nʲɪxt, ˈxowuj, ˈxeri, ˈzwʲɛrxɐ]¹⁰⁰.
52. <ch> móžo se wugranjaš [xʲ] pó <i, ɛ>: <nicht, grěch, něchten>.¹⁰¹

⁹³ Z wuwzešim słowa <gdy> a wótwołženjow, pšir. dypk 48.

⁹⁴ Jolic až njestoj kupka <gł> w absolutnem wuzuku: <mógl> [mɛk].

⁹⁵ Kupka <ng> wustupuju zwenka onomatopoetiskeju slowowu <jangliš, žwangliš> zazdašim jano w słowach cuzego póhada. Wětšy part se <g> – hynac ako na pš. w paralelnych słowach w nimšćinje – ako [g] resp. [gʲ] wugranja, pšir. <bengel, cajtunga, kringel, špingel> [ˈbɛŋgʲɛl, ˈtsaʲtʲuŋga, ˈkrʲiŋgʲɛl, ˈʂpʲiŋgʲɛl].

⁹⁶ Pšir. nožku 82.

⁹⁷ Njejasna jo situacija glědajucy na słowa, w kótarychž wustupuju <-gdy-> zwenka přednjeje zložki: <tegdy, nigdy, nigdycka>. W korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS dajo jano (rědke) dokłady za słowo <tegdy>, dokłažone jo wugronjenje [tegdi] a [tedi]. Słowje <nigdy, nigdycka> nještej tam dokłažonej.

⁹⁸ Znamuško <h> wužywa se w IPA normalnje ako znamje za aspirěrowanje. W pótrjefjonych kontekstach pak njegrozy pšepóznaše. – Dejało se wó tom diskutěrowaš, lěc toš ta fakultatiwna regula jo zmyslapoľna, abo lěc njeby lěpjej bylo, pótrjefjone pozicije obligatoriski změkim zasajženim wokala kodificěrowaš. W rědkich padach su se nagraša za słownik ze słabeju artikulaciju [h] pšiwzeli.

⁹⁹ Toš to pšawidło wótbócyjo wědobnje wót pokazkow pla JANAŠA (1984: 48), STAROSTY (1991: 19sl.; 1999: 15) a HANNUSCHA (2009: 9). Na zaklaže dokładow w korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS jo se wugrono [x] za <ch> generelnje pšipóznało. We wěštych pozicijach pak su fakultatiwne warianty móžne, pšir. dypka 52, 53 a nožki 100–102.

¹⁰⁰ Dokłady w korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS pokazuju jasnje na wugronjenje [ˈzwʲɛrxɐ], nic *[ˈzwʲɛrxʲɐ].

¹⁰¹ Zda se, až w korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS realizěrowanje <ch> pó <i, ɛ> pla wšakich powědarjow njejo jadnake. Wšake maju wětšu tendencu k palatalizěrowanju nježlic druge. Zda se, až wugronjenje [xʲ] wustupuju powšyknje cescej pó <i> nježlic pó <ɛ>.

53. <ch> móžo se wugranjaš [k^(h)] w słowach <schowaš, chomot, chóžyšćo, schnuš> ['sk^(h)o(w)ae, 'k^(h)omet, 'k^(h)ižjɛtɛɔ, sk^(h)nue].

Pód wliwom nimšćiny wugranja wjele njemaminorěcnych kupku <ch> pó <a, o, u> [χ], pó <e, ɛ, i, y> pak [ç]. Woboje njejo ortoepiske¹⁰² a nadpadnjo wósebnje pó <e, y>, žož njamóžo w indigenych słowach [xⁱ] wustupowaš: <mech, dych> *[mɛç, diç]. Realizěrowanja togo typu njejsu se za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik akceptěrowali.

Grafem <j>

54. <j> stoj pó <b, m, n, p, r, w> pšed <e> nejcesěcej za palatalizěrowanje pšed nim stojacego konsonanta, jolic až njestoj <j> na zachopjenku nowego morfema: <kobjela, łopjeno, mjelcanje, měrjency, wjergaš> ['kɔbʲɛla, 'wɔpʲɛno, 'mʲɛl'tsanʲɛ, 'mʲirʲɛtsi, 'wʲɛrgaɛ].¹⁰³

Pši tom drje grajo kontekst wažnu rolu. We wuzuku a pšed konsonantami zda se tendenca, wugranjaš [xⁱ] wětša, nježlic pšed wokalami. Dokradnjše pšespytowanje mógało pokazaš, až ma teke wokal, kótaryž slědujo na kupku <ich, ɛch>, wliw na to, lěc se preferěrujo skerjej [x] abo skerjej [xⁱ]. W słowach cuzego póchada abo z cuzorěcnymi elementami dajo dalšne pozicije, žož <ch> mógało se wugranjaš [xⁱ] (abo samo [ç], na ps. pó <l, n>: <molch, nalchen>. How pak jo dokradne slěženje notne. Tak dajo w korpusu maminorěcneje dolnosěrbsćiny DoBeS na ps. dokład <milchrampa> ['mɪlχrampa] pódla <milch> [mɪlç]. W mjenju <Wjelchna> stoj kupka <lch> ewtl. w indigenym słowje.

¹⁰² STAROSTA (1991: 19 sl.) pišo, až wugranja se <ch> pó <i, ɛ, j> w zacynjonej zložce [ç] a pšipišo w spinkoma „(Ich-Laut)“. Fakt, až wobgranicujo wón změkcone wugronjenje na zacynjonu zložku, wobkšušujo w nožce 101 zwěšćonu tendencu. Lěc pak jo wopšawdu měnjony zuk [ç], kótaryž stoj za palatalny frikatiw ako w nimskim słowoma *ich, mich*, na tom dejało se cwiblowaš (skerjej drje jo měnjone [xⁱ]). Ako dalšnu poziciju za toš to wugronjenje pódawa STAROSTA na samskem městnje preteritalnej kónčowce *-ech, -echu*. Za take w aktualnej powědanej rěcy maminorěcnych wěcej awtentiskich dokładow njedajo. Nanejmenjej w nagrašach ludowych spiwanjow z 1950tych lět pak mógało se relewantne awdijowe dokumenty namakaš, pšir. KAULFÜRST (2018: 15). W swójom słowniku (STAROSTA 1999: 15) wóspjetujo awtor swóje pódaša wó wugronjenju <ch>, změnijo pak znamje [x] (realizěrowane wšuzi tam, žož njestoj pó měnjenju awtora [ç]) na [χ], což teke njewótpowědujo fonetiskej reališe. HANNUSCH (2009: 9) pišo, až realizěrujo se <ch> powšyknje ako „Ach-Laut“, w poziciji pó <ɛ, i, j> ako „Ich-Laut“ (pótakem bžez wobgranicowanja na zacynjonu zložku). Wón pak pokazujo na (potenciálny) rozdžěl nimskego a serbskego wugronjenja, gaž pišo „etwa [wuzwignu F.K.] wie in *Krach*“ resp. „etwa [wuzwignu F.K.] wie in *Licht*“. JANAŠ (1984: 48) zasej postulěrujo „Ich-Laut“ za poziciju pó <i, e>. To drje jo wósebnje glědajacy na pšikład *mech* zamólenje (tamnej pšikláda za <ech> stej dokláda za preteritalnu kónčowku *-ech*). ŠWJELA (1906: 3) prezentěrujo staršy (do žinsajšnego pla někotarych powědarjow we wobłuku indigeneje leksiki eksistěrujacy) staw, gaž postulěrujo jadnotne wugronjenje [x]. Glědajacy na dolnosěrbske słowo <nicht> wón pišo: „man setze an das dt. Wort ‚nie‘ das ch aus ‚doch‘ (keinesfalls ist es gleich dem dt. ‚nicht‘).“

¹⁰³ Informacije STAROSTY (1991: 20 sl.; 1999: 17 sl.) wó wugronjenju <j> njejsu celo jasne. Wóni drje deje se tak rozměš, až stoje kupki <nj, rj, mj, wj> za cyste palatalizěrowane [nʲ, rʲ, mʲ, wʲ], mjazytym až wócakujo awtor pla kupkow <bj, pj, dj, gj, kj> skerjej „mehr oder weniger deutlich zu vernehmenden j-Nebenklang“. (Notacija typu [bʲ], [pʲ] atd. – apostrof stoj w publikacijoma w tom konteksće za palatalizěrowanje – drje jo na tom městnje zamólina, nejskerjej jo měnjone [bʲ], [pʲ]). Znamuško <ɨ> stoj we wobyma publikacijoma za realizěrowanje glida a jo kuždy raz wóšišćane na zachopjenku relewantnego wótrězka). Mjazy pšikládami namakajotej se teke słowje <bjeru, pjerje>, pótakem kupce <bj, pj> pšed <e>. Dejało se za tym slěžiš, lěc taki rozdžěl mjazy <bje, pje> [b⁽ⁱ⁾jɛ, p⁽ⁱ⁾jɛ] a <nje, rje, mje, wje> [nʲɛ, rʲɛ,

55. <j> wugranja se [j] pšed <a, o, u>, wšojadno, lěc <j> stoj na zachopjeńku morfema, abo lěc stoj we wobłuku jadnogo morfema pó konsonanše: <jadnaš, bjacaš, jogo, Łobjo, Juro, zrownju> [ˈjadnaɛ, ˈbjatsaɛ, ˈjɔgɔ, ˈwɔbjɔ, ˈjuro, ˈzroʲnju].
56. <j> twóri gromaže z pšedchadnym <a, o, u, y> w zacynjonej zložce (ako zakóncenje zložki abo pšed dalšnym, ku samskej zložce słušajucym konsonantom) diftong. Drugi element diftonga (ten, ako koresponděrujo z <j>) w rěcy maminorěcnych pó wugronje wariěrujo a móžo se pšepisaš (nanejmenjej) ako [i, i, ɛ]. Pši tom se zda, až dajo glědajucy na pšedchadny wokal wěšte preferency:
- <aj, oj> wugranja se skerjej [aɪ, aɛ; ɔɪ, ɔɛ] <jajko, roj> [ˈjaɪkɔ / ˈjaɛkɔ, rɔɪ / rɔɛ]
 - <uj, yj> se wugranja skerjej [uɪ, uɛ; iɪ, iɛ]: <wujk, wobšyj> [uɪk / uɛk, ˈɔpɕiɪk / ˈɔpɕiɛk].
57. Kupce <ej, ój¹⁰⁴> w zacynjonej zložce móžotej se wugranjaš [e], [eː], [eː], [ɛɪ], [ɛɪ] a pódobnje. Dokradne slěženja su notne, pšir. dypka 6 a 19 resp. nožku 73.
58. Kupka <ěj> w zacynjonej zložce móžo se wugranjaš [e], [eː], [eː], [ɛɪ] a pódobnje (nic pak: [ɛɪ] a pódobnje). Dokradne slěženja su notne.
59. Kupka <ij> w zacynjonej zložce wugranja se [i], [iː] abo [iː]: <kij, spijkaš> [kiː / kiː / kiː, ˈspiːkaɛ / ˈspiːkaɛ / ˈspiːkaɛ].¹⁰⁵
60. <j> wugranja se [j] w kupkach <aja, aje,¹⁰⁶ ajě, ajo,aju; eja,¹⁰⁶ eje,¹⁰⁶ ejě,¹⁰⁷ ejo,¹⁰⁶ eju,¹⁰⁶ oja, oje,¹⁰⁶ ojě, ojo, oju; ója,¹⁰⁸ óje,¹⁰⁸ ójě,¹⁰⁸ ójo,¹⁰⁸ óju,¹⁰⁸ uja, uje, ujě, ujo, uju; yja, yje, yjě, yjo, yju>: <stajaš, kraje, zajěš, jajo, jajow, naju; reja, teje, pšejěš, rejowaf, teju; stojaš, stoje, dojěš, tšojozuk, znojowaty, cartoju; mója, móje, pójědank, wójězd, wójo, twóju; cujawa, chołuje, wujěš, wujochtaš, žěkuju; myjańja, pomyje, jagodyjěženje, wobwócyjo, tyjucy> [ˈstajae, ˈkraje, ˈzajie, ˈjajo, ˈjajoʷ, ˈnaju, ˈreja, ˈteje, ˈpɕeɪie, ˈrejo(w)ari, ˈteju; ˈstojae, ˈstojie, ˈdojie, ˈtɕojɔzuk, ˈznojɔ(w)ati, ˈtsartɔju; ˈmeja, ˈmeje, ˈpejɔdank, ˈwejɪst, ˈwejo, ˈtweju; ˈtsujawa, ˈxowuje, ˈujie, ˈujɔxtae, ˈzikuju; ˈmijańja, ˈpɔmije, ˈjagodyjěženje, ˈɔbwetsijo, ˈtjutsi] (pšir. dypk 61).
61. <j> wugranja se [j] abo wóstanjo nime w kupkach <aje,¹⁰⁹ eja,¹¹⁰ eje,¹¹⁰ ejě,¹¹⁰ ejo,¹¹⁰ eju,¹¹⁰ ěja, ějo, ěju; ija, ije, ijě, ijo, iju; oje,¹⁰⁹ ója,¹¹¹ óje, ójo, óju>: <wustajeńca; reja, teje, pšejěš, rejowaf, teju; mějaš, škrějo, trěju; zabijaš, kije, pšijěš, bijo, biju,

mě, wě] we wugronje maminorěcnych powědarjow se dajo zwěsćiš. STEENWIJK (1996: 79 sl.) napš. taki zjaw za dialekt Dešna njezwěsćijo.

¹⁰⁴ How se z togo wuchada, až wugranja se <ó> pšed <j> [e], pšir. pak nožku 73 resp. dypk 19.

¹⁰⁵ W tom konteksće dejało se za tym slěziš, lěc dlujka realizacija <ij> ako [iː] jo móžna teke w słowach cuzego póchada ako <junij, gumij> a lěc w konsekwency pisanje takich słow z <ij> jo wopšawnjone. Cysta morfologiska adaptacija že by potencielnje móžna była teke pó mustrje <juni, junija> (tak ako <cowboy, cowboyja>).

¹⁰⁶ Pšitrjefijo, gaž to (prědne) <e> koresponděrujo z [ɛ], pšir. pak dypk 61 resp. nožku 109.

¹⁰⁷ Pšitrjefijo, gaž to <e> koresponděrujo z [ɛ]. Take wugronjenje jo móžne pšez generalizěrowanje wugronjenja prefiksa <pše-> ako [pɕe-], njewótwisnje wót fonetiskego konteksta. Wóno wustupujo skerjej pla njemaminorěcnych, namakajo pak se teke w korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS. Pši nagravanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik su se realizěrowanja ako [pɕeɪie] město [pɕeɪie] akceptěrowali.

¹⁰⁸ Pšitrjefijo, gaž to <ó> koresponděrujo z [ɛ], pšir. pak dypk 61 resp. nožku 111.

¹⁰⁹ Pšitrjefijo, gaž to <e> koresponděrujo z [e, ɛ], pšir. pak dypk 60 resp. nožku 106.

¹¹⁰ Pšitrjefijo, gaž to přědne <e> koresponděrujo z [e].

¹¹¹ Pšitrjefijo, gaž to <ó> koresponděrujo z [e]. Lěc toš to realizěrowanje jo preferěrowane, ako dotychměst pla STAROSTY (1999: 19) wopisane, wó tom dejało se pó dokradnejšych slěženjach diskutěrowaš, pšir. dypk 19 a nožku 73.

- brojenje, mója, móje, wójo, twóju> ['ustajenʲtsa / 'ustaenʲtsa; 'reja / 'rea, 'teje / 'tee, 'peejje / 'peejje, 'rejo(w)arʲ / 'reo(w)arʲ, 'teju / 'teu; 'm(ɔ)earʲ / 'm(ɔ)earʲ, 'škr(ɔ)ejɔ / 'škr(ɔ)eo, 'tr(ɔ)ejɔ / 'tr(ɔ)eu; 'zabʲijae / 'zabʲiae, 'kʲije / 'kʲie, 'peijje / 'peije, 'bʲijo / 'bʲio, 'bʲiju / 'bʲiu; 'brojenʲe / 'brœnʲe; 'meja / 'mea, 'meje / 'mee, 'wejo / 'weo, 'tweju / 'tweu] (pśir. dypk 60).
62. <j> wóstanjo nime w kupkach <aji; eji; iji; oji; óji; uji; yji>: <stajʲis; niceji; zmijica, blundriji; gnojidło, tšoji; dwóji, mójim; (w) tuji; (w) šyji> ['staic; 'nʲitsei; 'zmʲiitsa,¹¹² 'blundrii; 'gnoidwɔ, 'tšɔi; 'dwei, 'meim;¹¹³ 'tui; 'šii].
63. Wugronjenje kupki <ójě> njejo jasne, gaž se z togo wuchada, aź <ó> stoj za [e]. Realizěrowanje słow <pójědank, wójězd> ako ['pejɔdank / 'peɔdank] zda se žiwne. Wugronjenje ako ['pejɔdank, 'wejist] resp. ['pejɔdank / 'peɔdank]¹¹⁴ abo pódobne zda se skerjej adekwatne.
- W nimšćinje wugranja se <j> cesto [j] (pótakem ako frikatiw). Take wugronjenje njewótpowědujo dolnosěrbskej ortoepiskej normje.

Grafem <k>

64. <k> se wugranja [k]
- w absolutnem wuzuku: <kak> [kak]
 - pśed <a, o, ó, u, y>: <kacka, kobyla, mloko, kót, kut, kyrcaš> ['katska, 'kɔbiwa, 'mlɔkɔ, kit, kut, 'kirtsae]
 - pśed <c, h, ch, j, ł, l, m, n, p, r, s, š, ś, w>:¹¹⁵ <měkcyś, domkhyśe, přědkchyšenje, kjagaś, nakład, kluc, kmótš, sukno, slědkpłašenje, kraj, znankstwo, přědkstojaf, kšej, kśica, pśedkśesćijański, kwětka> ['mʲiktɕie, 'dɔmk.ɪeɕ,¹¹⁶ 'pʲɪtkɕieɕʲe, 'kʲagae, 'nakwat, kluts, kmetɕ, 'sukno, 'slʲɪtkpwaɕʲeɕʲe, kraɪ 'znankstwo, 'pʲɪtkstɔjarʲ, kɕeɪ, 'keitsa, 'peetkeesteiaʲnʲski, 'kwʲɪtkɔ].
65. <k> se wugranja [kʲ] pśed <e, i>: <kef, teke, kij, taki> [kʲeɪ, 'tekʲe, ki:, 'takʲi].
66. <k> móžo se wugranjaś [kʲ] pśed <ja>: <kjagaś> ['kʲjagae].
67. <k> wugranja se [g] pśed <b, d>: <nadawkdawař, nadawkbjerjeca> ['nadaɔgdawari, 'nadaɔgbʲeɪʲetsa].¹¹⁸

¹¹² Sekwencia [ii] drje dejala se dwójozložkowje wugranjaś: [i.i]. Realizěrowanje ako [i:] pak jo teke móžne.

¹¹³ Wugronjenje ['dwe.i, 'me.im] za <dwóji, mójim> wótpowědujo drje reguli pla STAROSTY (1999: 19), zda pak se, aź njejadna se wó głownu wašnju realizěrowanja, pśir. dypk 19 a nožku 73.

¹¹⁴ Pśi toś tom wugronu mógało se jednaś wó analogiju k wugronjenju ['pejɔdae / 'peɔdae] za <powědaś>.

¹¹⁵ Dalšne kombinacije z njespawnymi konsonantami se namakaju w słowach cuzego póchada, na pś. <akt, Frankfurt>. – Pśi kopjenju konsonantow typa <přědkchyšenje, slědkpłašenje> móžo <k> teke nime wostaś: ['pʲɪtkɕieɕʲe, 'slʲɪtpwaɕʲeɕʲe].

¹¹⁶ How se wuwzešnje granica zložkow markěrujo, aby se zadoralo wopacnej segmentaciji.

¹¹⁷ How drje dejala se dokradnej pisaś ['pʲɪtkɕieɕʲe], rowno aź teke afrikatiske wugronjenje [kx] nejskerjej njejo wuzamknjone. Glědajucy na kopjenje konsonantow pśir. drugi wótstawk nožkowu 115 a 118.

¹¹⁸ Gaž pśi wustnem realizěrowanju na šawje morfemow (wósebnje mjazy elementoma kompozitumow) se gótujo pśestawka (element pó pśestawce dostanjo wětšy part nowy głowny abo nanejmnjej wurazny pódlański akcent), njedobjo k asimilaciji. <k> wugranja se pótom [k]: <nadawkbjerjeca, nadawkdawař> ['nadaɔk-'bʲeɪʲetsa, 'nadaɔk-'dawari]. – <k> móžo pśi kopjenju konsonantow typa <slědkbraše, slědkdaše> teke nime wostaś: ['slʲɪdbræe, 'slʲɪd:aeɕ].

68. <k> pšed <g> (tuchylu doklažone jano na šawje elementowu kompozituma resp. na šawje morfemowu a to w poziciji pó dalšnem konsonanše) móžo se wugranjaš [k-] (z pšestawku na granicy elementowu) abo wóstanjo nime: <slědkglědanje> ['slʲtk-glʲdanʲe / 'slʲdglʲdanʲe].
69. Kupce <kz, kž> stej tuchylu doklažonej jano na šawje elementowu kompozituma resp. na šawje morfemowu w poziciji pó dalšnem konsonanše. Pšez toš to kopjenje konsonantow móžo se <k> w tyma kupkoma realizěrowaš pak nime, pak ako [k-] (z pšestawku na granicy elementowu), pak ako [g]: <slědkzastopnjowanje, slědkžaržanje> ['slʲdz:astopnjowanʲe / 'slʲtk-zastopnjowanʲe / 'slʲdgzastopnjowanʲe, 'slʲdz:aržanʲe / 'slʲtk-zaržanʲe / 'slʲdžzaržanʲe].
70. Kupka <kž> móžo se wugranjaš [k-z] (z pšestawku na granicy elementowu) abo [gz]: <tukžraše, syrikžtoły> ['tuk-zʲaʲe / 'tugzʲaʲe, 'sirʲik-zoʲti / 'sirʲigzoʲti].

Młogim njemaminorěcnym pšizo šěžko wugranjaš [k] bžez aspiracije. Slabje aspirěrowane realizěrowanja su se pši nagravanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik w rědkich padach akceptěrowali.

Pódobnje jo z wugronjenim [kʲ] pšed <e>, žož su se pó žělah teke jano slabje palatalizěrowane realizěrowanja pšiwzeli.¹¹⁹

Grafem <ɫ>

71. <ɫ> wugranja se [w] pšed <a, e, o, u, y> w zazuku a mjazyzuku:¹²⁰ <ławka, běła, małe, łoboda, cysło, łuka, cełu, lyko, mały> ['waʲka, 'bʲiwa, 'mawe, 'wobeda, 'tsiswɔ, 'wuka, 'tsewu, 'wikɔ, 'mawy].¹²¹
72. <ɫ> wugranja se pó <a, e, ě, i, y> w zacynjonej zložce ako [ɔ]: <małki, celk, měłki, piłka, był> ['maʲki, 'tseʲk, 'mʲiʲki, 'piʲka, biʲ].
73. kupka <oɫ> w zacynjonej zložce wugranja se ako [oʲ]:¹²² <doɫ> [doʲ].
74. kupka <uɫ> w zacynjonej zložce wugranja se ako [uʲ]:¹²³ <wobuɫ> ['ɔbuʲ].
75. <ɫ> jo nime
- w zazuku słowa pšed konsonantom: <ɫdgaš> [dgae] (ale: <naɫdgaš> ['naʲdgae])
 - we wuzuku słowa pó konsonanše: <pjakɫ> [pjak].

¹¹⁹ We wjelich słowach cuzego póchada drje njejo wugronjenje [kʲe] resp. [kʲe] za <ke> korektno.

¹²⁰ Glědajucy na nagravanja za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik jo se pragmatiski rozsužiło, až wužywa se jano realizěrowanje <ɫ> ako [w]. Tak njejo było notne, wusokofrekwentne, systematiske dwóje realizěrowanje (paralelna cytanje [w] pódlá [ɫ]) zawjasć. To pak njegroni, až ma se wugronjenje [ɫ] generelnje za wopacne. Wó statusu teje realizacije dežalo se diskutěrowaš. Wěššyna slědneje generacije maminorěcných powědarjow drje wugranja rowno [ɫ]. Teke w nanejmenjej jadnej šuli (w Janšojcach) wuwucujo se z wóglědanim regionalna wariantá [ɫ], aby se bliskosć z maminorěcnym wugronjenim tamnjejeje jsy dojšpila. To pówušyjo akceptancu nawuknjoneje serbšćiny mjazy domacnymi maminorěcnymi powědarjami a stakim indirektnje motiwaciju wuknikow.

¹²¹ Kupce <ɫo-, ɫu-> wugranjatej se w dialektach, žož <ɫ> se wugranja [w], w zazuku cesto [ɔ-, u-] resp. [ʔɔ-, ʔu-]. Glědajucy na dialekty, žož realizěrujo se <ɫ> ako [ɫ] a žož groni se toš [ɫɔ-, ɫu-], drje jo za pisnu rěć lěpjej, gaž njejo <ɫ> pšed <o, u> w zazuku ceło nime. Take wšake póstupowanje w pširowanju z <wo-, wu-> w zazuku ma swóju paralelu pši rozdželnem wliwje <w> a <ɫ> na <ó>, pšir. <wóz>, ale <ɫos>. Pši nagravanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik su se pó žělah akceptěrowali wóslabjone realizěrowanja zazukowego [w].

¹²² Potencilnje su teke wugronjenja ako [o, o', o:] móžne. Dokradne slěženja su notne.

¹²³ Potencilnje su teke wugronjenja ako [u, u', u:] móžne. Dokradne slěženja su notne.

Grafem <l>

76. <l> se wugranja [l] abo [lʲ] pšed <a, o, u> a we wuzuku (zložki/słowa): <lan, póstola, lod, zapalowak, lud, nježelu, mysl, wul, sralnja> [lan / lʲan, 'pe̯stola / 'pe̯stola, lot / lʲot, 'zapalowak / 'zapalʲowak, lut / lʲut, 'nježelu / 'nježelʲu, 'misl / 'mislʲ, ul / ulʲ, 'sralnja / 'sralʲnja].¹²⁴
77. <l> se wugranja [lʲ] abo [l] pšed <e>, gaž to <e> se wugranja [e]: <dalej> ['dalʲej / 'dalej].¹²⁵
78. <l> se wugranja [lʲ] pšed <e>, gaž to <e> se wugranja [ɛ] abo [ɛ̃]: <ale, lešeš> ['alʲe, 'lʲešeš] (pšir. nožku 125).
79. <l> se wugranja [lʲ] pšed <i, ɛ̃>: <lěto, woglěd, lipa, pališ> ['lʲito, 'o̯glʲit, 'lʲipa, 'palʲiɛ̃].

Pokazka: W cuzych słowach wustupuju tšeša warianta, rozmjej [ɬ], kótaraž móžo wustupowaš pódlá [l]: <general> [gʲɛ̃ne'raɬ] resp. [gʲɛ̃ne'ra:l].

Grafem <m>

80. <m> se wugranja [mʲ] pšed <ě, i>: <mě, wumělc, migaš, napominanje> [mʲi, 'umiɬɔts, 'mʲigae, 'napomiɲanʲẽ].¹²⁶
81. Kupka <mj> pšed <e> se wugranja [mʲ]: <mjenjaš, mjenjej, znamje> ['mʲɛ̃nari, 'mʲɛ̃nʲej, 'znamʲẽ].
82. <m> se wugranja [m] we wšyknych drugich pozicijach: <mam, mech, same, mokšy, dłymoki, muski, smuga, my, napsismy, bałma, smjaše, mjod, zemju> [mam, mex, 'same, 'mɔkši, 'dwiɔmɔki, muski, 'smuga, mi, 'napeismi, 'baɬma, 'smjaeɛ, mʲɔt, 'zemju].
83. <m> móžo se wugranjaš [mʲ] pšed <ja, jo, ju>: <smjaše, mjod, zemju> ['smʲjaeɛ, mʲɔt, 'zemju].

Grafem <n>

84. <n> se wugranja [ŋ] pšed <g, k>: <jangliš, zagonk> ['jaŋliɛ̃, 'zaɔŋk].
85. <n> se wugranja [nʲ] pšed <ě, i>: <ně, napněše, niži, bronj> [nʲi, 'napnʲeɛ, 'niži, 'bronʲi].
86. Kupka <nj> pšed <e> se wugranja [nʲ]: <njcytaš, kopnjenje> ['nʲɛ̃tsitaɛ, 'kɔpnʲɛ̃].¹²⁷

¹²⁴ Wobej typa wugrona stej se za nagrawanja za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik akceptěrowalej, nic pak ako systematiska, paralelna warianta ako pla <ó> (pšir. nožku 72). Take rozsuženje wótblyšuju na jadnom boce realne wugronjenje za nagrawanja wuzwólonych powědarjow a jo zrazom kompromis mjazy wopisanim STAROSTY (1991: 21; 1999: 18) a HANNUSCHA (2009: 9). Přědny pšedpisuju neutralne [l], mjaztym až drugi (tak ako pšed nim SCHWELA (1906: 3)) postulěruju [lʲ].

¹²⁵ Dokradnjěše slěženja su notne. Zda se, až depalatalizěrowane wugronjenje [l] wustupuju głownje w kupce <lej> (resp. pšed diftongom [eɪ]), mjaztym až na pš. sekwenca <lenj> se skerjej wugranja [lʲ]. Jo móžno, až wobchowa se měke wugronjenje skerjej pšed wuzwignjonym [ɛ̃], nježlic pšed cystym [e] resp. pšed diftongom [eɪ].

¹²⁶ Fakultatiwnje mógało se (ako rědka warianta) dopušćis wugronjenje [mʲ] teke we wuzuku gjarstki słow ako <dłym, Tłukom, Radom>, w kótarychž se (fonologiska) měkosć we wuzuku wěcej grafiski njemarkěrujo. Pšir. k tomu nožku 82 a Serbski rěcny atlas (SRA 13: 232–237). Zazdašim pak njejsu kradu rědke relewantne słowa w tam pšedstajonem materialu doklažone.

¹²⁷ Gaž to <e> se realizěrujo ako [e, eʲ, eʲ] abo pódobnje, ga se kněžy tendenca k depalatalizěrowanju: <kopnjenje> ['kɔpnʲẽnʲẽ]. Dokradne slěženja su notne. Pšir. dypki 8–13 a nožku 56.

87. <n> se wugranja [n] we wšykných drugich pozicijach: <nan, snaž, ned, pijane, nowy, wunosk, znowa, nugeł, kopnuš, nygaš, pisany, njabogi, banja, njogo, dunjony, domownju> [nan, snae, net, 'p̩i(j)anɛ, 'nowi, 'unɔsk, 'zno(w)a, 'nug̩ɛɥ, 'kɔpnue, 'nigae, 'p̩isani, 'njabɔgi, 'banja, 'njɔɔ, 'dunjɔni, 'dɔmoʷnju].
88. <n> móžo se wugranjaš [nʲ] pšed <ja, jo, ju>: <njabogi, banja, njogo, dunjony, domownju> ['njabɔgi, 'banja, 'njɔɔ, 'dunjɔni, 'dɔmoʷnju].

Grafem <ń>

89. <ń> se wugranja [ɲʲ] abo [ɲʲ] pšed <g, k>: <wogeńgasak, gańkotaš, šańki, żeńk> ['ɔg̩ɛɲgasak / 'ɔg̩ɛɲgasak, 'gaɲkɔtae / 'gaɲkɔtae, 'eaɲki / 'eaɲki, zɛɲk / zɛɲk].
90. <ń> se wugranja [nʲ] abo [ɲʲ] pó wokalach we wuzuku abo pšed konsonantom (nic pak pšed <g, k>, pšir. 89): <mań, kóńc, tuńšy, kórjeń, słyńco, dłoń, seń, łoński> [manʲ / maɲi, kinʲts / kinʲts, 'tunʲši / 'tuɲʲši, 'kirʲɛɲ / 'kirʲɛɲ, 'swinʲtɔ / 'swinʲtɔ, dwɔɲi / dwɔɲi, senʲ / sɛɲi, 'wɔɲiskʲi / 'wɔɲiskʲi].
91. <ń> wugranja se [ɲʲ] pó <z>: <kazń> ['kazɲʲ].¹²⁸
92. <ń> wugranja [nʲ] pó <l, r>: <gelń, pšešmarń¹²⁹> [gɛɫɲi, 'pɛɕmarnʲ].

Pši nagrawanju za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik jo se wugronjenje za <ń> ako jaden z wěštych problemow wopokazał. We wšakich padach su se toš akceptěrowali jano minimalnje palatalizěrowane [n⁰]. Teke pla maminorěcných powědarjow namakaju se njerědko zjawy depalatalizěrowanja [nʲ], na pš. ['eaɲki, 'saɲki / 'eaɲki, 'saɲki,] za <šańki, sańki>, ['tunʲši / 'tuɲʲši] za <tuńšy>. Powšyknje pšesajžone drje jo twarde [n] w kupce <jń> w słowje <ryjńšy>.

Grafem <p>

93. <p> wugranja se [p]
- w absolutnem wuzuku: <dep, kup> [dɛp, kup]¹³⁰
 - pšed <c, ch, ja, jo, ju, k, ł, l, n, r, s, š, ś, t>: <Tšupc, pcha, pjas, wujšpjonk, kupju, depk, plakaš, plěš, kopnuš, předk, Depsk, lěpšy, pšikład, teptaš> [tʃuɥts, pxa, pjas, 'uɛɛpjoɲk, 'kupju, dɛpk, 'pwakae, pl̩ɛ, 'kɔpnue, p̩r̩tk, dɛpsk, 'l̩ɛpʃi, 'peikwat, 'tɛptaɛ]
 - pšed <a, e, o, ó, u, y>: <pad, tupe, šepotaš, póraš, puki, cepy> [pat, 'tupe, 'ʃɛpɔtaɛ, 'p̩raɛ, 'puki, 'tɛɛpi].
94. <p> wugranja se [pʲ] pšed <č, i>: <pěš, dupiš> [p̩ɛ, 'dup̩ɛ].

¹²⁸ Potencielnje sluša how teke kupka <bń> w <Lubń>. Awntenske wugronjenje maminorěcných za toš to słowo njejo se dało dotychměst zwěšćiš.

¹²⁹ Mjazy imperatiwnymi formami mógali se namakaš dalšne kupki, na pš. <mń>. Regule twórjenja imperatiwa pak njejsu dowujasnjone resp. njejsu w tuchylu pšistupnem materialu derje wopisane abo pširědowane. Tak pódawa w nimsko-dolnoserbškem internetowem słowniku musterowa tabela za słowo <pšešmarń> jano móžnosć <pšešmarń>, w pšikładowem materialu słownika pak se namakajo teke dokład <pšešmarń>. Pši dokradnem wugónošenju wšykných potencielnje móžnych (a ako korektnje pšipóznatých) formow imperatiwa mógalo se mj. dr. pokazaš, až <ń> mógalo we wěštych kontekstach teke nime wostaš.

¹³⁰ Za słowa typa <rěp, kup> plaši to samske, ako za słowa typa <gołub, jastšeb>, pšir. nožku 82. Wugrona ako [r̩ɛp̩xʲ, kup̩xʲ] mógali se (ako rědko fakultatiwne warianty) akceptěrowaš. Pši nagrawanjach za internetowy słownik pak njejsu powědarje wót samego take realizěrowanja citali a nagrawarje njejsu se w žednom paže aktiwnje taku realizaciju pominali.

95. Kupka <pj> pšed <e> se wugranja [p]: <šerpješ, Lipje, pjerje> ['šerpiěc, 'lipiɛ, 'piɛrjɛ].
96. <p> móžo se wugranjaš [p] pšed <ja, jo, ju>: <pjas, wujšpjonk, kupju> [pjas, 'uiepijonk, 'kupju].
97. <p> jo nime w słowoma <pcołka, ptašk> a jeju wótwóženjach: <pcołka, pcołkař, ptašk, ptašack> ['tso^oka, 'tso^okarⁱ, tašk, 'tašatsk].

W pšepytanem materialu njewustupuju <p> we wobłuku indigenych słow pšed spiwnymi obstruentami. Dokłazone pak su słowa cuzego póchada (abo take, kenž maju nanejmenjej cuzorečnu komponentu), w kótarychž stoj <p> na šawje morfemowu pšed spiwnym obstruentom: <štepdeka, žonopžoły¹³¹>. W takich padach drje wugranja se <p> normalnje ako [b]:¹³² ['štebdeka, 'žonobžo^oty]. Glědajucy na powšyknu problematiku cuzych słow su teke hynakše realizěrowanja móžne.

Młogim njemaminorečnym pšizo šěžko wugranjaš [p] bžez aspiracije. Slabje aspirěrowane realizěrowanja su se pši nagrawanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik w rědkich padach akceptěrowali.

Grafem <r>

98. <r> wugranja se [r]¹³³ pšed <ě, i>: <rěd, škrěš, ricas, burik> [rⁱt, škriɛ, 'ri:tsaɛ, 'burik].
99. Kupka <rj> pšed <e> se wugranja [r]: <rješaz, cantnarje> ['rⁱɛas, 'tsantnarjɛ].
100. <r> móžo se wugranjaš [r, r̥]¹³⁴ pšed <ě, i>: <rěd, škrěš, ricas, burik> [rⁱt / r̥ⁱt, škriɛ / škriɛ, 'ri:tsaɛ / 'ri:tsaɛ, 'burik / 'burik].
101. Kupka <rj> pšed <e> móžo se wugranjaš [r, r̥]: <rješaz, cantnarje> ['rⁱɛas / 'r̥iɛas, 'tsantna.rjɛ / 'tsantna.r̥jɛ].
102. <r> jo nime w słowach <rdžaš, rdžeń, rdžyny, rdžyško> a jich wótwóženjach:¹³⁵ [džaɛ, džeⁿ, 'džini, 'džitecɔ].
103. <r> wugranja se [r]¹³⁶ we wšych drugich kontekstach: <rak, reja, row, ruka, ryš, braš, sraš, barcaš, pazorki, měř, wałtorski, brjak, mórjo, brjuško> [rak, 'reja, ro^o, 'ruka, riɛ, braɛ, sraɛ, 'bartsaɛ, 'pazorki, mⁱr, 'wałtorski, brjak, 'mirjo, 'brjuško].
104. <r> móžo se wugranjaš [r] pšed <ja, jo, ju>: <brjak, mórjo, brjuško> [brjak, 'mirjo, 'brjuško].
105. <r> móžo se wugranjaš se [r, ʀ] we samskich kontekstach ako pód dypkom 103: <rak, reja, row, ruka, ryš, braš, sraš, barcaš, pazorki, měř, wałtorski, brjak, mórjo, brjuško> [rak / ʀak, 'reja / 'ʀeja, ro^o / ʀo^o, 'ruka / 'ʀuka, riɛ / ʀiɛ, braɛ / ʀaɛ, sraɛ / sʀaɛ, 'bartsaɛ / 'bartsaɛ, 'pazorki / 'pazorki, mⁱr / mⁱʀ, 'wałtorski / 'wałtorski, brjak / brjak, 'mirjo / 'miʀjo, 'brjuško / 'bjuško].

¹³¹ Słowo <žonop> jo póžyconka.

¹³² Za kupku <pž> by potencielnje wugronjenje [bʀz] móžne było.

¹³³ Město [r] se cesto wugranja teke [r̥]. Rozdžěl lažy w tom, až pla [r] jězyk wěcej razow wibrěruju, pla [r̥] jano raz. Jadnorosci dla pišo se w tom nastawku powšyknuje [r̥]. Dalšna fakultatiwna warianta jo wěcej slědk šěgnjone wugronjenje [r̥]. Teke na to se w transkripciji dalej nježiwa.

¹³⁴ How (a w dypkoma 106 sl.) pišo se zjadnorjajucy [r, r̥]. Konkretnje wugronjenje we wšakich pozicijach pak njejo jasne a dejało se pšeslěžiš. Nejskerkej by pisanje [r, ʀ] lěpše było, we wšakich kontekstach jo dodatnje słyšaš glide: [r̥j, ʀj].

¹³⁵ <r> drje wóstanjo teke pó wokalnu nime: <pšerdžaš, zemjerdžanje> ['pšerdžaɛ, 'zemjɛrdžanjɛ].

¹³⁶ Město [r] wugranja se teke [r, ʀ], pšir. nožku 133.

Wugronjenje [r, ʁ] se pód wliwom žěła rěc wuknjecych, kenž njejsu zamóžne [r] wugranjaś, (ako fakultatiwna warianta) dopuščijo. Wugronjenje [r] pak se jasnje preferěrujo a by se měło wužywaś, žožkuli jo móžno. Pši nagrawanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik su se realizěrowanja z [r, ʁ] akceptěrowali. Žož pak se take wugronjenje jawi, jo se dodała warianta z preferěrowanym [r].¹³⁷ Glědaś dej se na to, až <r> w žednej poziciji se njewugranja [ʁ]: <der> *[dɛʁ].

Grafem <ř>

106. <ř> se wugranja we wšych pozicijach [rj]:¹³⁸ <pjakař, žěłašeřka, bjeřšo, cakařnja, keř, cantnařski> ['pjakarj, 'zɪwacɛřka, 'bjeřšo, 'tsakarɲja, kjeřj, 'tsantnarɲski].
107. <ř> móžo se wugranjaś we wšych pozicijach [rj, ʁj]: <pjakař, žěłašeřka, bjeřšo, cakařnja, keř, cantnařski> ['pjakarj / 'pjakařj, 'zɪwacɛřka / 'zɪwacɛřka, 'bjeřšo / 'bjeřšo, 'tsakarɲja / 'tsakařɲja, kjeřj / kjeřj, 'tsantnarɲski / 'tsantnařski].

W slědnych lětzasetkach jo se <ř> wót wjelich njemaminorěcnych pši artikulaciji ako markěrowanje wósebnego zuka ignorěrowało a se (tak ako <r>) wugranjało [r, ʁ] abo w někotarych pozicijach samo [ʁ] (na ps. *['zɪwacɛʁ] za <žěłašeř>). Toś to rozšyrjone póstupowanje njejo wótpowědowało a dalej njewótpowědujo ortoepiskej normje.¹³⁹

Grafem <s>

108. <s> se wugranja [z] pśed : <pšosba> ['pšɔzba].¹⁴⁰

¹³⁷ Wugronjenje [r, ʁ] w nagrawanjach rědko se jawi. To zalažy na tom, až powědarje, kótarež njamógu [r] wugranjaś, maju cesto powšyknje šěžkosći z dolnoserbškim wugronjenim. Wóni napś. aspirěruju, njerozeznawaju [z, ʂ] a [z, ɛ] a pódobne. Togodla su se nagrawanja, w kotarychž wustupuju [r, ʁ] wěšy part pši kontrolnych kšacach (z kradu wšakich zawinow) wótpokazali. Dodatnje jo koncentřěrowanje na powědarjow, ako maju powšyknje dobre wugronjenje (a wuměju [r] wugranjaś), k wusokej frekwency preferěrowanego wugrona [r] w relewantnych pozicijach dowjadło.

¹³⁸ Fakultatiwnej wariante stej [rj, ʁj], pšir. nožku 133.

¹³⁹ Wugronjenje měkego [rj] we wuzuku resp. pśed konsonantom jo pši nagrawanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik napórało nejwěšje šěžkosći. Na jadnom boce jo było jano mało powědarjow, ako su byli zamóžne, zuk korektnje artikulěrowaś. Na drugem boce njejo wjeliki žěl relewantnych pozicijow był w slědnych lětzasetkach ortografiski markěrowany. To jo wócywidnje k tomu dowjadło, až razka powědarje, kótarež su mimo problemow cytali [rj] w słowach ako <pjakař>, njejsu ten samy zuk realizěrowali srježj słowa, na ps. w (do njedawna tak pisanych) słowach ako <pjakarka, pjakarski, pjakarnja>. Toś te šěžkosći su na kóncu dali póstarćenje, až jo se problematika w dolnoserbškej rěcnej komisiji pšepowědała. Rezultat wobradowanjow jo był, až jo se grafem <ř> z wobzamknjenim z dnja 15. maja 2018 teke zwenka wuzuka (nic jano w formach imperatiwa) zasej zawjadł.

¹⁴⁰ W kompozitumach (na ps. w kombinaciji ze słowom cuzego póchada) mógu teke dalšne kombinacije <s> a spiwnego obstruenta nastaś: <sd, sg, sz, sž, sž> w słowach ako <minusdypk, basgitara, tirkiszeleny, majsžolty, Jezusžišetko>. Pši cytanju słow z cuzorěcnym elementom za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik su se casy formy bžez asimilacije spiwnosći akceptěrowali ([sd, sg, sz, sž, sž] město [zd, zg, z, zz, zz]). W korpusu maminorěcneje dolnoserbšćiny DoBeS jo wižeś, až wobchadaju powědarje wšako z takimi sekwencami. Někotare skerjej asimilěruju (teke pši nimskem powědanju w słowach ako <Ausbau, ausgetobt>), někotare (nanejmnjenj w nimšćinje) njecasimilěruju. Samska wósoba taku kupku wótergi zasimilaciju acasy bžez njeje realizěrujo.

109. <s> wugranja se [s] we wšykných drugich pozicijach (roznměj gaž njestoj pšed spiwnym obstruentom): <se, łosos, spaš, Depsk, twařski, schadowanka, statk, njasć> [se, 'wosos, spae, dep̩sk, 'twařski, 'sxadowaŋka, statk, njaste¹⁴¹].

Grafem <š>

110. <š> se wugranja [e] pšed <ć>: <hyšći, šćipaš, dešč, piščo> ['i̯etei, 'e̯eipae, de̯ete, 'pi̯eteo].

111. Kupka <dš> móžo se wugranjaš [t̩ʃ] abo [t̩ʃ:], pšir. dypk 41.

112. Kupka <tš> móžo se wugranjaš [t̩ʃ], [t̩ʃ:] abo [t̩e], pšir. dypk 122.

113. <š> se wugranja we wšyich drugich pozicijach (z wuwžešim teje pšed spiwnym obstruentom)¹⁴² [ʃ]: <šyrokı, naš, wašo, mešk, namša, lubšy, mokšy> ['ʃırokı, naʃ, 'waʃo, meʃk, 'namša, 'lup̩ʃı, 'mok̩ʃı].

Grafem <ś>

114. <ś> wugranja se (z wuwžešim pozicije pó <d, t>) [e]: <śamny, šęgaš, zapłaśco, Góramśica, smjerś, dajśo, śpa, pśı, kśıkanje> ['camni, 'e̯ıgae, 'zapwa̯eteo, 'girameıtsa, sm̩e̯re, 'da̯e̯o, e̯pa, pei, 'k̩eıkan̩e].

115. Kupce <dś, tś> se wugranjatej [t̩e] abo [t̩e:], pšir. dypka 42 a 123.

Grafem <t>

116. <t> se wugranja [t]

a. w absolutnem wuzuku: <kšet> [k̩ʃet]

b. pšed <a, e, o, u, y>: <ta, te, to, tu, ty> [ta, te, to, tu, ti]

c. pšed <h, ch, j, k, ł, l, m, n, p, r, w>: <wóthympaš, wótchylıś, wótjěś, ritka, tłocyś, rostlina, wótmach, lětny, wótpıś, trěś, twař> ['wit̩.ımpae, 'wet̩xıl̩ıe, 'wit̩jıe, 'rıtka, 'twot̩sıe, 'rost̩lına, 'wet̩max, 'lıt̩ni, 'wit̩pıe, tr̩e, twař].

117. <t> se wugranja [t̩] pšed <i> w emfatiskej wariante personalnego pronomena <ti>: [t̩i].¹⁴³

118. <t> wugranja se [d] pšed <b, g>: <wótbęg, wótgłęd> ['wɛdb̩k, 'wid̩gl̩t].

119. Kupka <tc> wugranja se [ts] abo [ts:] <krotcyś, wótcuzbniś> ['krɔtsıe / 'krɔtsıe, 'wetsuzb̩ıe / 'wetsuzb̩ıe].

120. Kupka <td> wugranja se [d] abo [d:]: <njewótdrapny> ['nıe̯wid̩rapni / 'nıe̯wid̩rapni].

121. Kupka <ts> wugranja se

a. [ts] pšed dalšnym konsonantom: <bogatstwo, wóttarcyś, wóttłédka> ['bɔgat̩stwo, 'wet̩start̩sıe, 'wıtt̩l̩tka]

¹⁴¹ Kupka <ść> wugranja se w nejwěcej dialektach, ale teke wót wětšego žęła njemaminoręcných powędarjow ako [ete]. Wugronjenje [ste] pak njejo dialektam cuze. Za nagravanja jo se preferęrował typ [ste]. Realizęrowanje kupki ako [ete] pak njedejało se we wuchje ako wopacne klasificęrowaś, pšeto ten typ asimilacije jo w dolnosěrbsćinje normalny, pširodny zjaw.

¹⁴² Pšed spiwnymi obstruentami by <š> normalnje ze wšakimi rezultatami se asimilęrowało. Wpšęględanem materialu pak taka kupka – we wobłuku indigenych słow – njewustupujo. Ako słowo cuzego póchada jo doklaźone <dušgel>, za kótarež drje realizęrowanje ['duzg̩(̩)el] njeby było wopacne. Za słownik pak jo se nagrała njeasimilęrowana forma z [-gg-].

¹⁴³ Wugronjenje [t̩] drje namakajo se teke w słowach cuzego póchada typa <prezentęrowaś, tıchtowaś, akustıski> [prezen̩'vırowae, 'vıxtowae, a'kust̩ıski]. Jadna se powšyknje wó słabe palatalizęrowanje, pšepis [c] drje how se njegóži.

- b. [ts] abo [ts:] pšed wokalom:¹⁴⁴ <wótsajžíš, wótsunuš, wótsypaš> ['wetsajzic / 'wets:ajzic, 'witsunuc / 'wits:unuc, wetsipac / wets:ipac].
122. Kupka <tš> wugranja se
- a. [tš], gaž sluša kupka gromaže do samskego morfema/samskeje (powědaneje) zložki abo gaž slědujo dalšny konsonant: <tšawa, tšoji, zajtšo, bytšy, bratš, zajtško, tšny, wótskódowaš, wótskrabaš> ['tšawa, 'tšoi, 'zajtšo, 'bitši, bratš, 'zajtško, tšni, 'wetškedowac, 'wetškrabac]
- b. [tš] abo [tš:] na šawje morfemow/zložkow pšed wokalom: <wótšyš> ['wetšic / 'wetš:ic]
- c. [tɛ] pšed <ć>: <wótšćipaš> ['witɛcipac].
123. Kupka <tš> wugranja se
- a. [tɛ], gaž sluša kupka gromaže do samskego morfema/samskeje (powědaneje) zložki abo gaž slědujo dalšny konsonant: <tši, tšo, witše, tšěšć, stšěcha, nutš, nutšny, piška, tšmjel> [tɛi, tɛɔ, 'witɛɛ, tɛistɛ, 'stɛixɔ, nutɛ, 'nutɛni, 'pitɛkɔ, tɛmjɛl]
- b. [tɛ] abo [tɛ:] na šawje morfemow/zložkow pšed wokalom: <wótšěgnuš, wótsišć, wótsěrpješ> ['wetɛɣnuc / 'wetɛ:ɣnuc, 'witɛictɛ / 'witɛ:ictɛ, 'wetɛɛɣpɛɛ / 'wetɛ:ɛɣpɛɛ].
124. Kupka <tt> wugranja se [t] abo [t:], gaž mjazy tyma <tt> jo šaw morfemowu: <wóttěgaš, wóttřebaš> ['witɛɣac / 'wit:ɛɣac, 'wetɛɛbac / 'wet:ɛɛbac].
125. Kupka <ttš> se wugranja [tš] abo [tš:], gaž mjazy tyma <tt> jo šaw morfemowu: <wóttšachaš, wóttšubiš> ['wetšaxac / 'wetš:axac, 'witšubiɛ / 'witš:ubiɛ].
126. Kupka <ttš> se wugranja [tɛ] abo [tɛ:], gaž mjazy tyma <tt> jo šaw morfemowu: <wóttšapaš, wóttšěšć> ['wetɛapac / 'wetɛ:apac, 'witɛistɛ / 'witɛ:istɛ].
127. Kupka <tz> na šawje morfemow se wugranja
- a. pšed wokalom ako [dz] abo [dz:]: <wótzamknuš> ['widzamknuɛ / 'widz:amknuɛ]
- b. pšed dalšnym konsonantom ako [dz]: <wótzněš> ['wɛdznɛɛ].
128. Kupka <tž> na šawje morfemow se wugranja
- a. pšed wokalom ako [dz] abo [dz:]: <wótzariš> ['widžariɛ / 'widž:ariɛ]
- b. pšed dalšnym konsonantom ako [dz]: <wóžněš> ['widžnɛɛ].
129. Kupka <tž> na šawje morfemow pšed wokalom se wugranja [dz] abo [dz:]: <wóžělba> ['widžilɛba / 'widž:ilɛba].

Grafem <w>

130. <w> wugranja se ako [w] pšed <a, e, ó, y> w zazuku: <was, wen, wóda, wy> [was, wɛn, 'wɛda, wɪ].
131. <w> wugranja se ako [w] pšed <o> w zazuku, gaž njejadna se wó prefiks <wo->: <woł, wołaš, wołoj> [woɔ, 'wowac, 'wowoɪ] (ale: <wołamaš> ['ɔwamac, pšir. dypk 134.b).
132. <w> wugranja se ako [w] pšed <a, e, o, ó, u, y> w mjazyzuku (a nanejmenjej pšed <o, u> zwenka zazuka morfema): <tšawa, pšawe, drjewo, nawóžen, nowu, rowy> ['tšawa, 'pšawɛ, 'driɛwo, 'nawɛžɛnɪ, 'nowu, 'rowɪ].

¹⁴⁴ W indigenych serbskich słowach stoj kupka <ts> stawnje na šawje morfemow. W słowach cuzego póchada móžo <ts> teke do jadnogo morfema slušaš. W takich padach jo jano realizacija [ts] móžna: <ju-jutsu> [ju'jutsu].

133. <w> w interwokaliskej poziciji móžo wóstaš nime w kupkach <awo, awu, ěwu, owa, owe, owo, owu, uwa, uwo, uwu>:¹⁴⁵ <kukawow, banjawu, tšawu, lěwu, žěkowaš, nowa, nowe, drjowowe, słowo, głowu, nowu, bluwaš, suwaš, wobsuwowaty, wupluwowaš, wupluwuju> ['kukawo, 'banjau, 'tšau, l'iu, 'zikoae, 'noa, 'noe, 'drjo.owe / 'drjo:we / 'drjo.oe / 'drjo:e, 'swoc, 'gwou, 'nou, 'bluae, 'suae, 'opsuoači, 'upluoae, 'uplu.uju / 'uplu:ju].
134. <w> jo nime
- w zazuku słowa pšed dalšnymi konsonantami (z wuwzešim <j>, pšir. 143–143): <włos,¹⁴⁶ wlac, wrjašćaš, wrješeno, wrjod, wrota, wšaki, wšo, wšykno, wzeš> [wos, lats, 'rjaetae, 'rjeeno, rjot, 'rota, 'šaki, 'šo, 'šikno, zεε]
 - pšed <o, u> w zazuku morfema: <woglěd, woko, nawokoło, wows, wupytaš, dowuchwališ, nawuknuš> ['oglit, 'oko, 'naoko, oʷs, 'upitaε, 'douxwaliε, 'nauknuε] (pšir. pak 131).
135. <w> móžo se (ako rědša fakultatiwna warianta) wugranjaš ako słabe [h] (how wóznamjenjone ako [h]) pšed <o, u> w zazuku (morfema): <woglěd, woko, nawokoło, wows, wupytaš, dowuchwališ, nawuknuš> ['hoglit, 'hoko, 'nahoko, hoʷs 'hupitaε, 'doʷuxwaliε, 'nahuknuε].¹⁴⁷
136. <w> wugranja se pó <a, e, ě, i, y> w zacynjonej zložce ako [ʊ]: <pawk, cewka, glěwki, piwko, pódšywk> [paok, 'tseoka, 'gl'ioki, 'pijoko, 'pitšiook].
137. kupka <ow> w zacynjonej zložce wugranja se ako [oʷ].¹⁴⁸ <row> [roʷ].
138. kupka <uw> w zacynjonej zložce wugranja se ako [uʷ].¹⁴⁹ <pósuw> ['pesuʷ].
139. <w> wugranja se [wʲ] pšed <ě, i>: <wěsty, zwětšego, dvě, wino, swinja, cerkwi> ['w'isti, 'zw'itšego, dw'ji, 'w'ino, 'sw'inja, 'tserkw'ji].
140. Kupka <wj> pšed <e> se wugranja [wʲ]: <wjele, zwjercha, pšawje> ['w'jɛlɛ, 'zw'jɛrxa, 'pšaw'jɛ].
141. <w> pšed <ja, jo, ju> se wugranja [w]: <wjasele, cerkwja, Słowjan, sławjony, lažwjo, wóžywjujo, strowju> ['wjaselɛ, 'tserkwja, 'swowjan, 'swawjoni, 'lazwjo, 'wez'jwjujo, 'strowju].¹⁵⁰

¹⁴⁵ Powšyknje drje se [w] cesěj wobchowa, nježli na pš. w górnoserbšćinje. Wušej togo drje njewóstanjo <w> w jadnotliwych kupkach ze samskeju frekwencu nime. Dokradnješe slěženja by byli notne.

¹⁴⁶ W kupce <wł> jo <w> nime, <ł> pak se wugranja pšed wokalami [w], pšir. dypk 71.

¹⁴⁷ Dejało se wó tom diskutěrowaš, lěc toš ta fakultatiwna regula jo zmyslapoľna, abo lěc njeby lěpjej bylo, pótrjefjone pozicije obligatoriski z měkim zasajženim vokala kodificěrowaš. W rědkich padach su se nagraša za słownik ze słabeju artikulaciju [h] pšiwzeli.

¹⁴⁸ Potencielnje su teke wugronjenja ako [o, o', o'] móžne. Dokradne slěženja su notne.

¹⁴⁹ Potencielnje su teke wugronjenja ako [u, u', u:] móžne. Dokradne slěženja su notne.

¹⁵⁰ Dajo słowa, w kótarychž se w mjazyzuku <wj> pšed <a, o, u> we wšych dialektach wugranja wugranja [j], na pš. <drjewjany>. W někotarych padach se to w dolnoserbšćinje teke w ortografiji wótblyščuju, pišo se pótakem pó wugronje <mroja> (město *<mrowja>). Dejało se zwěšćiš, pód kótarymi wuměnjjenjami <wj> pšed <a, o, u> se wugranja [j]. Pšispomnješe Faski w SRA (13: 212), až taka změna njejo se pšewjadła pšed kóncowkowymi morfemami, drje how njedosega. K přednemu stoj <j>, ako jo nastalo z <wj>, w słowje <mroja> pšed kóncowkowym morfemom. K drugemu dajo słowa, kótarež słowju <drjewjany> su krađu pódobne, weto w nich <wj> se wugranja [wj], na pš. <barwjany, Słowjany>. Glědajucy na ortoepiju dejało se na toš tom zaklaže diskutěrowaš, lěc w relewantnych padach (na pš. w słowje <drjewjany>) se teke w pisnej rěcy dejało wugranjaš <wj> ako [j] – ['drjɛ jani]. (W konkretnem paže by teke to [j] hyšći mógało wupadnuš: ['dreani]). Jolic až jedna se wó maľu kupku słow, mógało se alternatiwnje teke wó tom rozmyslowaš, lěc njeby se teke mógało

142. <w> pšed <ja, jo, ju> móžo se wugranjaš [wʲ]: <wjasele, cerkwja, Słowjan, sławjony, laźwjo, wóžywjujo, strowju> ['wjaselɛ, 'tserkwja, 'swowjan, 'swawjoni, 'lazwjo, 'wežiwjujo, 'strowju].
143. Wugronjenje <w> (a dalšne fenomeny) w słowach słowneju familijowu <powědaš, powjesyš> dejało se diskutěrowaš. STAROSTA (1999: 21) formulěrujo: „In schneller und flüchtiger Redeweise wird [...] [u'ɛ] im In- und Auslaut als [iɛ] bzw. [ɛ] realisiert, was jedoch nicht der orthoepischen Norm entspricht“. W dolnosěrbskich dialektach pak wugronjenje [wʲ] pla tych słow njewustupujo, pšir. SRA (6: 69, 237) a teke w aktualnej pisnorěcnej praksy jo se wugronjenje ['pejɛdaɛ, 'pejesiɛ] tak skšušilo, aź zacuwa se wugronjenje ['powʲidaɛ, 'powʲesiɛ] ako wopacne a se pó žěłach wótpokazujo.¹⁵¹ Glědajucy na frekwentne wustupowanje słowa <powědaš> njejo to glucny staw. Ewentuelnje mógało se pódla „literariskego“ wugrona ['powʲidaɛ, 'powʲesiɛ] zawjasć „wobchadnorěcne“ wugronjenje ['pejɛdaɛ, 'pejesiɛ].¹⁵² Alternatiwnje mógało se ortografiski pódla „literariskego“ pisanja <powědaš, powjesaš> teke zawjasć „wobchadnorěcna“ wašnja pisanja <pejedaš / pójedaš, pejesaš / pójesaš>.¹⁵³ Pši celkowej diskusiji dejało se zrownju na to žiwaš, kótare słowa by se sobu zapšimjeli. Tak mógało na pš. se pokazaš, aź změna pótrjefijo mimo <powědaš> teke wótwóženja ako <powědař, powědařka, powědanje>, nic pak tejerownosći do samskeje familije słušecne słowa ako <powěšć, (za)powěžeš> atd. Dokradne pšeslěžowanje uzusa drje by było notne.

Grafem <z>

144. <z> se wugranja [z]
- pšed <a, e, o, u, y>: <za, nuza, zeba, cuze, zob, zezezo, zub, cuzu> [za, 'nuza, 'zeba, 'tsuze, zɔp, 'zezezo, zup, 'tsuzu]¹⁵⁴
 - pšed <b, d,¹⁵⁵ g, j, ł, l, m, n, ŋ, r, w>: <zbožo, zдалoka, jězdziš, zglědowaš, zjěšć, zły, zlě, zmužny, zněš, kazŋ, zraniš, zwón> ['zbezo, 'zдалoka, 'jɛzdzie, 'zglɛdowae, zjɛstɛ, zwi, zli, 'zmužni, znɛ, 'kazŋi, 'zranɛ, zwin].

pisaš pó wugronu <dr(j)ejany> (STAROSTA 1999 notěrujo <drejany> ako dialektalnu formu). Pšikład za to mógali byš słowa ako <mroja>, žož take juž něnto se cyni (teke <j> w <kšej, chórgoj, poľojca, Janšojce> žo historiski slědk na *vь, *vi).

¹⁵¹ To jo se mj.dr. wóspjet pla nagrawanjow za wšake didaktiske materialije a projekty wopokazało a mě napšešiwio artikulěrowało.

¹⁵² Wugrona *['pejɛdaɛ / 'pe.ɛdaɛ] resp. ['pejesiɛ / 'pe.esiɛ] njeby ortoepiskej normje wótpowědowali.

¹⁵³ Toš te wašnje pisanja pak njeby bžez problemow byli: Pši pisanju <ej> dejało se wuzamknuš wugronjenje [ɛɪ], pši pisanju <ój> dejało se wuzamknuš wugronjenje [ɔɪ] a perspektiwiski snaž teke wugronjenje [iɪ], pšir. nožku 73. Až njejadna se wó „klasiske <ó>“, na to pokazujo teke fakt, aź wugronjenje [peje-] se kněžy teke w jsach, žož <ó> se normalnje realizěrujo [u], mj.dr. w Terpjem, Zabrože, Blunju, Parcowku a Parcowje (pšir. SRA 6: 69). – Pódobny problem wustupujo pši wugronjenju leksema <čłowjek>. How pak se zda, aź pla aktiwnych nałożowarjow (wustneje) pisneje rěcy wugronjenje ['tswowɛk] jo šyroko akceptěrowane, mjaztym aź wugronjenje ['tswɛjek] skerjej ako dialektalne se zacuwa.

¹⁵⁴ To plaši teke za <z> pšed nimem <h>: <zhandas> ['zandaɛ] (abo skerjej: ['z-andaɛ]).

¹⁵⁵ To teke pšitrjefijo za kupku <zdž> (jolic aź njestoj w absolutnem wuzuku): <jězdziš, rozdželiš> ['jɛzdzie, 'rɔzdziɛ]. W dialektach, ale teke wót wětšego žěta njemaminorěcnych powědarjow, wugranja se toš ta kupka wětšy part ako [zdz], wugronjenje [zdz] pak jo

145. Kupka <zz> se wugranja [z]: <bžezubnosť, rozzeleniś> ['bʒe:z:ubnɔstɛ, 'roz:ɛl'ɛn'ɛ].¹⁵⁶
146. Wugronjenje kupki <zž> dejało se dokradnej pśeslěziś a/abo diskutěrowaś. Wóno móžo byś [z], [z:] abo [zz]. Pśi tom se zda, aź w derje znatych a frekwentnych słowach ako <rozžognowaś> normalne wugronjenje jo [z] resp. [z:] – ['rozžognowae / 'roz:žognowae]. Pla mjenjej frekwentnych słow móžo nanejmnjenjej wugronjenje [z] dowjasć k šěžkosćam z rozměšim, pšir. <rozžydnuś> *['rozžidnuɛ], ?['roz:židnuɛ / 'rozžidnuɛ].
147. <z> se wugranja [s]
- w absolutnem wuzuku: <pšez, powrjoz, wjelkoraz> [pɛs, 'poʋrjoz, 'wɛlkoras]
 - pšed <c, č, ch, k, p, t, tš, tś>: <bžezčasnosť, rozčěgnuś, wulěžć, rozchytaś, zwěžk, rozpšawa, roztergaś, bžeztšaśny, roztsěšć> ['bžestsasnostɛ, 'rostɛignuɛ, 'ul'ɛstɛ, 'rosxitaɛ, 'zw'ɛsk, 'rospsawa, 'rostergae, 'bžestšaśni, 'rostɛstɛ].
148. Kupka <zs> se wugranja [s] abo [s:]: <mjaszobny, bžezsněgowy> ['mjasɔbni / 'mjas:ɔbni, 'bžesn'igowi / 'bžes:n'igowi].
149. Kupka <zš> se wugranja [ʃ] (gaž njestoj pšed <ć>, pšir. dypk 150): <rozšyrjenje, rozškrěš> ['rozšir'ɛn'ɛ, 'rozškr'ɛ]. Pla mjenjej znatych, mało frekwentnych słow mógało se teke wugronjenje [sʃ] dopuśćiś, pšir. dypk 146.
150. Kupka <zšč> se wugranja [tʃ]: <rozščěpiś, rozščedriś> ['roɛtɛp'ɛ, 'roɛtɛɛdriɛ].

Grafem <ž>

151. <ž> se wugranja [z]
- pšed <a, e, o, u, y>: <žaba, głažany, žebak, rože, žognowaś, złożony, župa, kóžuch, žywy, Bóžy> ['žaba, 'gwazani, 'zɛbrak, 'rožɛ, 'žognowae, 'zwɔžɔni, 'župa, 'kizux, 'žiwɛ, 'bežɛ]
 - pšed <b, d,¹⁵⁷ g, j, ł, l, m, n, r, w> <služba, kuždy, nejžgóršy, nanejžjesnej, žlob, nježli, wužmjeś, móžnosť, žrěš, žwała> ['swužba, 'kuždi, nejž'giršɛ, nanejž'jisn'ɛ, žwɔp, n'ɛžli, 'uzm'ɛ, 'mɛžnostɛ, žr'ɛ, 'žwawa].
152. <ž> se wugranja [ʃ]
- w absolutnem wuzuku: <gaž, tež, smarž, wótkulž> [gaʃ, tɛʃ, smarʃ, 'wɛtkulʃ]
 - pšed <c, č, ch, k, p, t, tš>: <bóžcyckaś, lažčej, nejžchudšy, twarožk, nejžpódwólnjejšy, nejžtrjebnejšy, nejžtšaśnejšy> ['beʃtsitskac, 'laʃtɛɛ, nɛjʃ'xuʃɛ, 'twaroʃk, nɛjʃ'pɛdwɛln'ɛjʃɛ, nɛjʃ'triɛbn'ɛjʃɛ, nɛjʃ'tšaśn'ɛjʃɛ].
153. Kupka <žć> se wugranja [tʃ]: <położćo, žaržćo> ['powɔtɛɛɔ, 'zarɛtɛɔ].
154. Kupka <ždž> se wugranja [zdʒ]: <droždžeje, Drježdžany> ['droždžɛjɛ, 'driɛždžani].

tejerownośi wobznanjone. Za nagrawanja jo se preferěrowało mjenjej rozšyrjony typ [zdʒ]. Realizěrowanje kupki ako [zdʒ] pak njedejało se we wubje ako wopacne klasificěrowaś, pšeto ten typ asimilacije jo w dolnosěrbsćinje normalny, pširodny zjaw. We wuzuku wugranja se kupka <ždž> ako [stɛ] (z rowno wopisanuju asimilaciju [tʃɛ]), na pś. <góždž> [gestɛ, gɛɛtɛ] (pšir. pak teke nožku 82, tam wó wobchowanju spiwnośi we wuzuku).

¹⁵⁶ Potencielnje jo teke dalej segajuca asimilacija (realizěrowanje <zz> ako [z]) móžna: <rozzele-niś> ['rozɛl'ɛn'ɛ]. Zda jo se pak, aź wótwisuju to wót togo, kak znate jo pótrjefjone słowo.

¹⁵⁷ Pšitrjefijo, gaž njejadna se wó kupku <ždž>, pšir. dypk 154.

Grafem <ž>

155. <ž> se wugranja [z]

- a. pšed <a, e, ě, i, o, u>: <žaš, sajžaš, že, luže, želaš, wobžělnik, ži, sajžiš, žo, narožony, žurja, kšajžu> [zæ, 'sajzæ, zɛ, 'luzɛ, 'ziwæ, 'ɔbziln'ik, zi, 'sajziɛ, zɔ, 'narɔzɔni, 'zurja, 'kšajzɔ]
- b. pšed <b, l, m, n, w>: <góžba, srježlěše, póžjmy, ložny, lažwiny> ['gizba, 'srɛzliɛɛ, 'pɛzmi, 'wɔzni, 'lazw'ini].

156. <ž> se wugranja [ɟ]

- a. w absolutnem wuzuku: <luž, lož, popajž, žerž> [luɟ, wɔɟ, 'pɔpaɟɛ, zɛɟɛ]
- b. pšed <c, č, k, t>: <ražc, ražčo, lužk, bužtej> [raɟts, 'raɟɛɔ, luɟk, buɟɛɟ].

3. Někotare dopóznaša pó nagrawanjach**3.1 Problemy njemaminorěcných powědarjow pši cytanju dolnosěrbskich slow**

Pši kontrolěrowanju nagrawanych awdijowych datajow za nimsko-dolnosěrbski internetowy słownik jo se wukristalizěrował cely řed problemow, kótarež su typiske za njemaminorěcne powědarje (wětšy part z nimskeju mamineju rěcu). Někotare z wažnjajšych a frekwentnejšych daš se how eksplacitnje nalicyju:

- realizěrowanje <ě> ako [e, e'] bžez pšedchadnego palatalizěrowanja konsonanta: <město> *['mestɔ / 'me'stɔ] (město ['m'istɔ])¹⁵⁸
- felujuce palatalizěrowanje <g, k, l> pšed <e>: <druge, kake, dale> *['drugɛ, 'kake, 'dale] (město ['drug'ɛ, 'kake, 'dale])
- realizěrowanje <i> ako [i] bžez pšedchadnego palatalizěrowanja (wósebnje zwenka akcenta): <towaristwo> *['towar'istwɔ] (město ['towar'istwɔ])
- felujuce palatalizěrowane realizěrowanje <ř>: <pjakař, pjakařka, pjakařnja> *['pjakar, 'pjakařka, 'pjakařnja] (město ['pjakar', 'pjakařka, 'pjakařnja])¹⁵⁹
- hyperkorektnje palatalizěrowanje <g, k> pšed <ó> (typ: <kócka> *['k'ietška / 'k'ietška])¹⁶⁰
- realizěrowanje <u> (wósebnje zwenka akcenta) ako [u]
- wukulowašenje zapšawym njewukulowašonych wokalow, wósebnje <y> a <ó> (pši wótcakowanem realizěrowanju ako [ɛ, i]): <ten, móc, wóda, ty> *['tɛn, mɔɛts / myts, 'wɔɛda / 'wyda, ty] (město [ten, mets / mits, 'wɛda / 'wida, ti])
- realizěrowanje wokalow w zazuku z mócnym zaknyknjenim (glotalnym stopom) město měkego zasajženja: <ale, wokno, łuka> *['ʔalɛ, 'ʔɔkno, 'ʔuka] (město ['al'ɛ, 'ɔkno, 'uka])

¹⁵⁸ Toš ten zjaw jo njewócakowano wustupował pla písamem wšykných powědarjow. Wugronjenje <ě> twóri z tym jedno z nejawětšych ortoepiskich wupominanjow.

¹⁵⁹ Za toš ten problem dajo nanejmenjej dvě wšakej pšicynje. K přědnemu su wšake powědarje grafem <ř> zasadnje ako wósebnje ignorěrowali a jen z grafemom <ř> identificěrowali. Druga pšicyna jo, až se palatalizěrowane [ř] wesřežž słowa pšed konsonantami do njedawneho njejo w pšawopisu markěrowało (pšir. nožku 139). Teke powědarje, kótarež su mimo šěžkosćow korektnje cytali <pjakař>, su realizěrowali (tencas tak pisane) formy ako <pjakařka, pjakařnja> njepalatalizěrowane.

¹⁶⁰ Toš ten zjaw koncentruje se na mału kupku powědarjow z powšyknje dobrymi zamóžnosćami glědajuce na dolnosěrbske wugronjenje.

- feljuca resp. pšeliš słaba spiwnosć pši realizěrowanju <b, d, g> [b̥, d̥, ġ̥], na pš. w absolutnem zazuku abo na zaklaže (w nimskej rěcy eksistentnej) progresiwneje asimilacije: <do, wótgłědaš> *[d̥o, 'wit̥ġl̥idaɕ] (město [d̥o, 'wid̥ġl̥idaɕ])
- labiodentalne realizěrowanje <w, ł> ako [v]: <wen> *[ven] (město [wen])¹⁶¹
- njerozeznawanje mjazy <š> a <ś> resp. <ž> a <ź> („neutralne“ wugronjenje ako [ʃ] resp. [ʒ])¹⁶²
- aspirěrowane realizěrowanje <p, t, k> ako [p^h, t^h, k^h]¹⁶³
- wopacne segmentěrowanje słow a z tym zwisujuce dalšne změny: <domje, dubrawa, pómrocenje> *[ˈd̥om.je, 'd̥up.ka.wa, 'p̥em.r̥o.tsen.je] (město: [ˈd̥o.m̥je, 'du.bra.wa, 'p̥e.m̥r̥o.tse.n̥je])

Cesto su pla wšakich powědarjow w jadnom słowje ned wšake z wobspomnjonych problematiskich realizěrowanjow se jawili. W takich padach su se nagraša zasadnje wótpokazali.

3.2 Problematika wugronjenja słow cuzego póchada

Předstajone pšawidła pósěguju se z wótgłědanim na dolnoserbski słowoskład prasłowjańskego póchada. Glědajucy na słowa cuzego póchada jo se pši nagrawanju zwěsćilo, až njedajo se ortoepiska norma (tuchylu) za nje cesto pšawje póstajiš. Wósebne slěženja by byli notne. Problemy, kótarež pši póstajanju ortoepiskeje normy za take słowa se jawje, maju kradu wšaki charakter. Daš su jano někotare wobspomnjone, wóni stoje wětšy part eksemplariski za šyroke pólo (mało pšeslěžoneje) problematiki.

- kwantita: W zwisku ze słowami cuzego póchada mógała kwantita wóznam rozeznawaš. Tak drje móžo se <lan> (rostlina) z neutralneju intonaciju wugranjaš [laːn ~ län], nic pak *[la:n]. Pla krotkosłowa <LAN> (Local Area Network) drje jo wugronjenje [la:n ~ laːn] móžne. Pódobny pad jo homograf <damy>. Ako wótpowědnik za nimske *Damen* drje njamóžo se realizěrowaš *[dāmi]. Ako ekwiwalent nimskego *Dämme* jo drje nawopacnje wuzamknjone wugronjenje *[da:mi].¹⁶⁴ Za nowše cuze słowa ako <fun, run>¹⁶⁵ drje jo wugronjenje [-ã-] korektnje, wuzamknjone drje jo *[-a:-]. Pla staršych póžyconkow mógu poměry byš hynakše: Nimskeju *Magen* [ma:gan] móžo wótpowědowaš spektrum ortoepiski korektnych formow serbskego ekwiwalenta <magan> [ˈmāgan ~ ˈma:gan], nic pak *[ˈma:gan]. Cełe pólo by se pominalo dokradne pšeslěžowanje, mj. dr. z akustiskeju analyzu nagrawanjow maminorěcných powědarjow abo z pomocu testowanja akceptance.

¹⁶¹ Glědajucy na to, až wustupuju realizacija [v] teke w slědnej generaciji maminorěcných dosć cesto, su se wótergi teke labiodentalne realizacije <w> (nic pak <ł>) dopuščili – wósebne, gaž jo nastalo jano słabe šurowanje a/abó gaž taka realizacija jo se stała w cuzem słowje.

¹⁶² Wjele powědarjow jo było (nanejmenjej pó zwucowanju) zamóžne wugranjaš <ś, ž> ako [ɕ, ʒ]. Korektnje wugronjenje <š, ž> ako [ɕ, ʒ] (w zmysle jasnje njepalatalizěrowanego frikatiwa) pak jo napórało wětše šěžkosći.

¹⁶³ Nagrawanja z mócnym aspirěrowanim su se w kuždem paže wótpokazali. Słabje aspirěrowane realizěrowanja su se z pragmatiskich zawinow pó žělach akceptěrowali, wósebne, gaž su wustupili w cuzych słowach.

¹⁶⁴ Dodatnje mógało how žělenje zložkow rolu graš.

¹⁶⁵ How jawi se dodatna problematika glědajucy na pósěgi grafemow a fonow/fonemow.

- stopjeń a/abo rezultat integracije do serbšćiny: W słowje <knecht> wugranja se <ch> [x]. W słowje <šlecht>, kótarež jo w korpusu maminorčneje dolnoserbšćiny DoBeS cesto doklažone, pak wugranja se <ch> [xʲ].
- plašiwosc regulow serbskego wugronjenja na słowa cuzego póhada: Kótare ze slědujucych wugronjenjow móžo se z kótareju argumentaciju markěrowaś ako „korektna“? Kótare z potencielnje dalšnych móžnych realizěrowanjow by twóрили snaž „hyšći lěpšu normu“ a kak mógało se to wobkšuśiš? [a'donɪs] – [a'donʲɪs], [ama'ter] – [ama'terʲ], [dɛmɔn'stra:tsia] – [dɛmɔn'stra:tsiaʲ], [akade'mia] – [akade'miaʲ], ['serwis] – ['sɛrwis], [mar'ʃirowaɛ] – [mar'ʃirowaɛʲ], [adwɛn'tɪst] – [adwɛn'tɪstʲ], [baŋgla'deʃ] – [baŋgla'deʃʲ], ['kɛmpɪŋk] – ['kɛmpɪŋkʲ], [ano'nymni] – [ano'nymniʲ], [abɪturi'ent] – [abɪturi'entʲ], [spɔrt] – [ʃpɔrtʲ], [ʰɛɲak] – [ʰɛɲakʲ], [ɛblɪk] – [ɛblɪkʲ], [ɡɛnɛ'ra:ʃ] – [ɡɛnɛ'ra:ʃʲ] atd.

Pši nagrawanjach za nimsko-dolnoserbški internetowy słownik jo se pragmatiski dopušćował šyrokı spektrum realizěrowanjow jadnotliwych powědarjow. Powšykne plašece regule za integraciju słow cuzego póhada, ako pódawaju se za nimšćinu mj. dr. w słowniku „Deutsches Aussprachewörterbuch“ (DAW 2010: 120–228), njamógu se tuchylu za dolnoserbšćinu wužělaś.

Literatura

- DAW: KRECH, Eva-Maria et al.: Deutsches Aussprachewörterbuch. Berlin-New York 2010.
- FASSE, Helmut 1964: Die Vetschauer Mundart. Bautzen.
- HANNUSCH, Erwin 1998: Niedersorbisch. Praktisch und verständlich (1. nakład). Bautzen.
- HANNUSCH, Erwin 2009: Niedersorbisch. Praktisch und verständlich (2. nakład). Bautzen.
- JANAŠ, Pětr 1984: Niedersorbische Grammatik für den Schulgebrauch. Bautzen.
- JOCZ, Lechosław 2009a: Hornjoserbska ortoepija, w: Serbska šula 62/1, b. 8–9.
- JOCZ, Lechosław 2009b: Hornjoserbska ortoepija, w: Serbska šula 62/2, b. 49–52.
- JOCZ, Lechosław 2009c: Hornjoserbska ortoepija, w: Serbska šula 62/3, b. 83–86.
- JOCZ, Lechosław 2009d: Hornjoserbska ortoepija, w: Serbska šula 62/4, b. 113–115.
- JOCZ, Lechosław 2009e: Fonologiska a akustiska charakteristika wokalow slepjanskeje narěče, w: Lětopis 56/2, b. 92–102.
- JOCZ, Lechosław 2010a: Hornjoserbska ortoepija. Konsonantiski system. Zawod, zakładne zapřijeća, powšitkowne aspekty, w: Serbska šula 63/1, b. 9–11.
- JOCZ, Lechosław 2010b: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (1), w: Serbska šula 63/2, b. 44–46.
- JOCZ, Lechosław 2010c: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (2), w: Serbska šula 63/3, b. 85–86.
- JOCZ, Lechosław 2010d: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (3), w: Serbska šula 63/4, b. 113–116.
- JOCZ, Lechosław 2011a: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (4), w: Serbska šula 64/1, b. 8–10.
- JOCZ, Lechosław 2011b: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (5), w: Serbska šula 64/2, b. 41–44.

- JOCZ, Lechosław 2011c: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (6), w: Serbska šula 64/4, b. 124–127.
- JOCZ, Lechosław 2011d: Wokalowy system hornjoserbskeje rěče přitomnosće. Szczecin.
- JOCZ, Lechosław 2012a: Hornjoserbska ortoepija. Jednotliwe problemy konsonantizma (7), w: Serbska šula 65/1, b. 5–7.
- JOCZ, Lechosław 2012b: Wuwiće mjezysłowneho sandhija w delnjoserbskich a přechodnych dialektach na pozadku sociolinguistiskich změnow, w: Lětopis 59/2, b. 105–113.
- KAULFÜRST, Fabian 2018: Spiwy, štucki, kjarliže. Muzikaliske dokumenty ze Serbskego kulturnego archiwa. Chóšebuz.
- MICHALK, Siegfried 1962: Der obersorbische Dialekt von Neustadt. Bautzen.
- MUKA, Ernst 1911–1928: Słownik dolnosěrbskeje rěcy a jeje narěcow (zw. 1–3). Petersburg-Praha (fotomechaniski nowošiść, Budyšin 2008)
- POHONČOWA, ANJA 1998: Dolnosěrbski pšawopis, w: FASKA, Helmut (red.), Serbšćina. Najnowsze dzieje jězyków słowiańskich. Opole, b. 209–212.
- SCHWELA, Gotthold 1906: Lehrbuch der Niederwendischen Sprache. Erster Teil: Grammatik. Heidelberg.
- SDT: FASSKE, Helmut; JENTSCH, Helmut; MICHALK, Siegfried: Sorbische Dialekttexte (zw. I–X). Bautzen 1963–1972.
- SRA: FASSKE, Helmut; JENTSCH, Helmut; MICHALK, Siegfried: Sorbischer Sprachatlas. Serbski rěčny atlas (zw. 1–15). Bautzen 1965–1996.
- STAROSTA, Manfred 1982: Niedersorbische Orthographie und Interpunktion. Regeln. (2., bearbeitete Auflage). Bautzen.
- STAROSTA, Manfred 1991: Niedersorbisch schnell und intensiv 1. Lehrbuch für Fortgeschrittene und sorabistisch Interessierte. Bautzen.
- STAROSTA, Manfred 1999: Dolnosěrbsko-nimski słownik. Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch. Bautzen.
- STEENWIJK, Han 1996: Phonologie des niedersorbischen Dialekts von Dissen/Dešno, w: Lětopis 43/1, Budyšin 1996, b. 75–96.

Internetowe žrědła

DNW: <http://dolnoserbki.de/dnw> (nimsko-dolnoserbki słownik).

NDW: <http://dolnoserbki.de/ndw> (dolnoserbko-nimskie słowniki).

DoBeS: <http://dolnoserbki.de/dobes> (awdijowy korpus maminorěčneje dolnoserbšćiny).

Dotko: <http://dolnoserbki.de/korpus> resp. <https://kontext.korpus.cz> (dolnoserbki tekstowy korpus)